**Аркадзь Куляшоў**

# Сцяг брыгады
# Знамя бригады
# Стяг бригади

Мінск
Выдавецтва "Беларусь"
1970

Мастакі
Уладзімір і Міхаіл Басалыгі

## Сцяг брыгады

### 1

Як ад роднай галінкі дубовы лісток адарваны,
Родны Мінск я пакінуў, нямецкай бамбёжкаю гнаны.
Міма дрэў, міма дрэў
Усю ноч я ішоў, — за спіною
Родны горад гарэў,
І не ведала сэрца спакою.
Я здарожыўся, сеў каля хатак,
У блакнот свой заношу пачатак
Вандроўнага дзённіка,
Дзень учорашні, вечар,
Ноч і сённяшні досвітак шэры,
Усе ростані і сустрэчы
Пішу на паперы.

Што сказалі мне рэчы,
Калі я выходзіў з кватэры?

Рэчы хатнія ўсе
Аглядаў я з маўклівай тугою,
Бо прасілі мяне па чарзе,
Каб забраў іх з сабою.
А ні лыжкі, ні міскі
Застацца ў кватэры не хочуць,
Не згаджаюцца кніжкі,
Каб вораг паліў іх на плошчы.
Конь майстэрскай работы,
З кардону, на колах драўляных,
Мне сказаў: — На каго ты
Пакідаеш нас, занядбаных?
Забяры, гаспадар, бо я тут
Усё роўна загіну...
Хіба я не вазіў з кута ў кут,
З кута ў кут твайго сына?
Як вайна пачалася, ты быў, гаспадар, на раёне,
І адтуль да сям'і ў родны горад прыехаў ты сёння.
Гаспадыня ж учора
З малымі пайшла да вакзала,

А мяне яна з гора
На поезд з сабою не ўзяла.
Не хацеў адпусціць мяне сын,
Пакідаючы хату,
Не згаджаўся, каб жыў я адзін,
Каб я жыў без дагляду.
«Мы паедзем да бацькі ў раён,
Бацька новага купіць, другога»,—
Гаспадыня сказала.
І ён
Развітаўся са мной ля парога.
Не купляй, гаспадар, яму новага пойдзем мы разам
Па дарозе да сына з табою, а стомішся часам,
Хоць і цяжка, цябе
Падвязу я ад шчырай спагады,
Верна сыну служыў і табе
Дагадзіць буду рады...

Лялька гэтак сказала:
— І я не пайшла да вакзала...
Цягам доўгіх начэй,
Не закрыўшы вачэй,
Хіба мала
Я дачкі тваёй сон пільнавала,
Калі яна спала?..
Гаспадар, ты падай мне руку,
І не стой на парозе,
І вядзі, як дачку,
У натоўпе людскім па дарозе.
Дзецям ногі баляць, іх дарога цяжкая стамляе,
Я ж слухмяна пайду за табою, бо я нежывая.
Дзеці просяць то есці, то піць,
Пыл сухі ім раты забівае,
Я ж не буду прасіць,
Бо я лялька, бо я нежывая.
Самалёты ляцяць адусюль,
Дзецям смерць пагражае,
Не баюся я куль,
Не баюся, бо я ж нежывая...
Адпачыць па дарозе захочаш,

Адыдземся ў пушчу,
Буду сон твой ахоўваць ахвоча,
Вачэй не заплюшчу.

Усе рэчы агледзеў патроху,
І ўзяў я ў дарогу
Толькі лыжку,
Па праву
Запіхнуўшы яе за халяву,
Хоць яна мне і муліцца,
Ды неабходна ў паходзе...

Чым сустрэла мяне мая вуліца,
Як я выходзіў?

Мы жылі з ёй у згодзе, былі з ёй амаль што сябрамі,
Шырыню, даўжыню яе ўласнымі змераў нагамі.
Крокі ўчуўшы мае, адгукалася рэхам знаёма,
Запрашаючы ў восьмы пад'езд камунальнага дома.
Я глядзеў, як акно
Мне прыемным агеньчыкам свеціць,
І было мне відно,
Як лажыліся спаць мае дзеці.
А цяпер яна стала
Вузейшай, даўжэйшай намнога,
Як у часе абвала
У горнай цясніне дарога.
Не кватэр аганькі
Мірна ў вокнах гарацъ, як калісьці,
А агню языкі
Ліжуць ліпы салодкае лісце.
І пазнаць я не мог
Роднай вуліцы, ліп і каштанаў;
Рэха тысячы ног
Аглушыла мяне нечакана,
Падхапіла мяне, маё гора,
Жаданні, трывогі
І панесла за горад
Па бітаму шклу мае ногі.

Як у час навальніцы
Ад дрэва лісток адарваны,
Пакідаў я сталіцу,
Пажарам бязлітасным гнаны.
Прывыкаць да паходаў я
Пачынаю,—
Іх будзе нямала.
Доўга вуліца родная
Шлях мне ўначы асвятляла.
І пры гэтым святле
Я запісваю з болем у сэрцы
Час дакладны, але,
Час яе незабыўнае смерці.
Людзям тым прысвячаю радкі,
Невядомым імёнам,
Што на бруку ляжаць без рукі,
Без жыцця пад каштанам і клёнам.

Я хачу, каб вякі
Чорных асаў спалілі праклёнам,
Каб спалілі забойцу таго,
Яго сына і ўнука,
Хто з-пад крылля свайго
Бомбу першую кінуў на брук наш.
Хай загіне ўвесь род
І таго, хто апошнюю кіне,
Хай загіне ўвесь род, увесь зброд,
У пакутах загіне!

Ад імя жыхароў,
Наша вуліца Нова-Маскоўская,
Гавару, што з усімі пайшоў
У чырвонае войска я.
Хоць і сцёрта ты, бачу,
Ды памяць твая не сатрэцца,
Бо грукоча твой попел гарачы
Усім нам у сэрца.
Я табе абяцаю і попелам родным клянуся,
Што з дарогі ўначы не саб'юся,
Вярнуся, вярнуся!..

## 2

Родны Мінск я пакінуў,
Пажарам і бомбамі гнаны.
Хто сказаў, што мой горад загінуў,
Што ён зруйнаваны?

Я не веру ні зарыву ўночы,
Ні воблакам дыму,
Бо чаму, як заплюшчу я вочы,
Стаіць прад вачыма

Мінск жывы, не нябожчык,—
І звоняць трамваі на плошчах,
Трупаў там я не бачу,
Не чую дзіцячага плачу?..

Што мяне палявыя дарогі
Вядуць,— я не веру,
Што па іх мае босыя ногі
Ідуць,— я не веру.

Я не веру нагам і дарогам
Бясконцым, бясконцым,
Што вядуць нас і полем, і логам
Пад чэрвеньскім сонцам.

Я не веру, што гэта мінчане,
Што гэта мінчанам
Малако прапануюць сяляне
І ў хатах частуюць іх чаем.

З самалётаў не зводжу вачэй
І не веру,— няўжо самалёты? —
Проста з неба ляцяць на дзяцей,
Сеюць смерць кулямёты.

Хіба можна паверыць, калі
Сэрца рвецца на часці?
Хіба дзеці, што полем ішлі,—

Рэгулярныя часці?..

Што мяне ад раз'юшаных куль
Засланяе бяроза старая,—
Я не веру.

Вайсковы патруль
Дакументы мае правярае.

З жыта выйшаў патрульны: — Адкуль? —
У мяне ён пытае.—
З Мінска?
— З Мінска... застацца
І мне давялося без дома.
— А куды?
— Прызывацца.
— У гэта мястэчка?
— Вядома.
— А чаму табе, браце,
У Мінскім ваенкамаце
Не прызвацца было?..
— Разбамбілі.—
Мяне прапусцілі.
Мне акопы відны,
Бліндажы па чатыры накаты.
Я спяшаюся. Вось і яны —
Местачковыя хаты.
Апусцелі двары,
Вокны насцеж, закрэслены шыбы,
З хат глядзяць жыхары,
Да дарог прывыкаючы нібы.
Шмат людзей на дарозе.
Глядзяць местачкоўцы ў трывозе.
Хата. Хата.
Яшчэ адна хата.
Ганак ваенкамата.

— Ваша прозвішча?
— Рыбка.
— Завуць як?
— Завуся Алесем я.

Не ўпраўляўся я — шыбка
Запісваў таварыш...
— Прафесія?
Стаў я іншым, суровым,
Стаў новым ад ног да пілоткі,
Чалавекам вайсковым,—
Былой не пазнаеш паходкі.

Я з усіх сваіх рэчаў былых,
Асабістых, адзіных,
Для паходаў узяў баявых
Лыжку, боты, гадзіннік.

Лыжка трэба байцу на вайне
Для баршчу і для кашы,
Боты ўсюды спатрэбяцца мне —
І ў баях і на маршы.

А гадзіннік? Шчаслівы яго
Кіне так, без увагі,
Бо заўсёды ад шчасця свайго
Ён п'яны, як ад брагі.

Я ж гадзіннік з сабой захапіў,
Час па ім
Назіраю,
Бо шчасліўцам ніколі не быў,
Быць такім
Не жадаю.
Не хачу сабе долі такой
У часы, калі гора
Разлілося слязьмі і крывёй
Скрозь ад мора да мора.

Я прайду з табой многа дарог,
Мой гадзіннік, мой браце,
І я ўбачу часы перамог
На тваім цыферблаце!

Нам гарматы ўжо чутны.

І рэха іх ловіць гушчар.
Мы ідзем.
Выклікае Зарудны —
Палкавы камісар.

У той дзень ён паставіў мяне
Ля брыгаднага сцягу,
Каб ахоўваў той сцяг
На вайне
Я, не знаючы страху.

### 3

Фронт даўно ўжо праходзіць за намі
Далёка на ўсходзе,
Мы ж на месцы стаім на тым самым,
Стаім, ды і годзе.

Аніякай дарогі
На ўсход і на захад няма нам,
Мы ваюем адны, без падмогі,
Акружаным станам.

Нам няма як паветрам ці сушай
Падмогу падкінуць,
І павінны прабіцца мы мужна
Ці мужна загінуць.
Асядлала брыгада шашу
І засела ў мястэчку...
Хоць хацеў бы я, не апішу
Бой за ўзгорак, за рэчку.
Не апішаш, бо слоў будзе мала
Для гэткага бою,—
Як бамбіць налятала
Па сем самалётаў на хвою;

Як радзелі рады, роты нашы, палкі і атрады;
Як не стала начштаба, а з ім камандзіра брыгады;
Як салют над магілай
Над іхняй далі мы магутны;
Як пасля нашай сілай

Камандваў Зарудны;
Як ішлі, як касілі нас кулі,
А мы іх не чулі;
Як кальца нам прарваць не ўдалося,
Адступіць давялося.

Усяго не апішаш, бо слоў
Для ўсяго будзе мала,
Як патронаў у нашых байцоў,
Як снарадаў не стала.

Вораг лезе, і лезе, і лезе —
У брані, у жалезе,
Перамогу ён чуе;
Каля сцяга стаю і гляджу я.
Чым фашыстаў стрымаць?
Людзі гінуць і гінуць.

Я не знаю, ці варта пісаць
У такую хвіліну?
Час прыйшоў...

Трэба сцяг ратаваць,
Сцяг на глум і на здзек не пакіну.

З дрэўка сцяг я зрываю,
На вуліцу выбягаю.
Ціха стала на вуліцы.
Ціха.
Што за ліха?
Кулямётчык забіты ляжыць
За сваім кулямётам.
Ён як быццам пытаецца: хто там
Па тратуары бяжыць?
Да яго падбягаю.
Ён чэсна стаяў, да канца:
Кулямётная лента... пустая,
Апошняй была у байца.
— Сцяг выносіш? Нясі...—
Кажа мне яго позірк упарты. —
Чэсць забітых усіх

Ты выносіш,
Мы гэтага варты.—
Я бягу. Скаланулася хата —
Гэта нашая ў садзе гармата.
Мае ногі нясуць мяне ў сад.
Не магу іх стрымаць я.
Чую стрэл: пасылае снарад
Танк нямецкі па нашай гармаце.
Кулі свішчуць. Снарад праляцеў.
Новы выбух мне чутны.
Падбягаю:
Ляжыць каля дрэў
У баку ад гарматы... Зарудны!
Ён ляжыць у крыві, нерухомы,
Пад ціхаю ліпаю.
Я крычу, як глухому,
Крычу яму, клікаю, клікаю,
Я крануў яго лёгка,—
Ускрыкнуў, варушыць рукою.
Ад яго недалёка
Наводчык засыпан зямлёю.
І яго я трывожу. Наводчык
Зямлю атрасае,
Устае, праціраючы вочы.
— Ты хто? — ён пытае.
— Свой, не бачыш?..
У пары
Лягчэйшай нам будзе дарога.
На маім шынялі камісара
Нясем палкавога.
Мы ідзем непрыкметныя —
Абступіла з бакоў канаплянне.
Доўга помніцца будзе мне гэтае
Чорнае ранне
І халодная сцежка мая.

Мы спыніліся ля ручая.
Ён праз поле бяжыць у лазе,
У кустах, у бярозах.
Што рабіць нам? Гляджу я ў тузе
На дарогі, абозы

І на войска, што едзе, ідзе
Па дарогах, і выйсця няма нам.
Поле нас не схавае ў бядзе,
Бо яно ўзарана...

Што ж, прымай нас, ручай,
І вядзі па вадзе нас далёка,
І кустамі з бакоў засланяй
Ад нямецкага вока.

Камісара нясем мы, і ты
Так зрабі, каб ён выжыў,
Каб гусцейшымі сталі кусты,
Каб раслі яны вышай.

Мы нясем яго на шынялі.
Ты спрыяй нам, дзе можна,
Ты варожыя патрулі
Абмінай, абыходзь асцярожна.

Сцяг брыгады нясу я, ручай,
Што памёрла сягоння,—
Ты вядзі нас у пушчу, хавай
Ад бяды, ад пагоні.

Меле жвір і гаворку вядзе,
Не спыняе работы
Бесклапотны ручай.
Па вадзе
Ціха хлюпаюць боты.

Не відны за сцяною чаротаў,
За ранішняй парай
Дзве спіны, і дзве каскі, і ботаў
Дзве роўныя пары.
Горка ім, людзям тым!
І адзін з іх не верыць зусім,
Як не вераць дарослыя казкам,
Што яго гэта боты і каска,
Што ўцякае з мястэчка свайго
І не дасць сабе рады,

Што за пазухай у яго
Сцяг ягонай брыгады,
Што той сцяг ён з сябрамі нясе
І што мала іх, мала,
Што забіты таварышы ўсе,
Што брыгады не стала.
Хто сказаў? Ён паверыць не хоча
У словы такія,
Бо чаму, як заплюшчыць ён вочы,
Стаяць, як жывыя,
Маладыя, суровыя,
Гарадскія, вясковыя
Дзецюкі... баявая сям'я?

Чалавек гэты — я.
Так, не веру, не верыцца мне
Ні вадзе, ні чаротаў сцяне,
Ні таму, што ручай безназоўны
Да бору прывёў нас.

Безназоўны ручай нас прывёў
У сасновую цішу.

Мы выходзім з яго туманоў,
Узыходзім на ўзвышша.
Камісар у прытомнасць прыйшоў.
— Выжыў,— ціха сцвярджаю я,—
Выжыў...

Перавязваем рану яшчэ раз,
Паклаўшы на верас.
Каб пазбыўся ён смагі,
Піць даю яму з флягі.

Мы гадаць тут не будзем,
Быў рады ён нам ці не рады?
Ці пазнаў ён, што мы — гэта людзі
З ягонай брыгады?

У вачах не знайшоў я адказу,
Ён закрыў іх адразу,

Ён закрыў іх, як быццам
Зноў хацеў і заснуць, і забыцца.

У вячыстым спакоі
Шумелі і елкі, і хвоі,
Не свісталі варожыя кулі,
Мы таксама заснулі.

## 15

Жыў ляснік са сваёй лесьнічыхай
Каля завадзі ціхай,
Каля возера ў пушчы глыбокай
Ад вёсак далёка.

З пушчы гэтай, вядома,
З лесніковага дома,
Ёсць дарогі ў паселішчы тыя,
Дарогі лясныя.

Зараслі яны з часам імхамі,
Травою,
Грыбамі,—
Карыстаўся ляснік імі зрэдку
І ўзімку, і ўлетку.
Больш за ўсё ў кірмашовыя дні
Праязджаў ён па іх на кані,
А па справах службовых, прыватных,
Па неадкладных
Карыстаўся дарогай другою —
Азёрнай вадою.

Жыў ляснік са сваёй лесьнічыхай
Каля завадзі ціхай.
Камісара да іхняга ганку
Мы прынеслі на ранку.
Для яго папытаўся вады я,—
У нас яна выйшла,
І бярозавіку гаспадыня
Падала нам увішна:
— Піце, родныя, піце,

Таварыша ў хату нясіце.

Вострых кос восем штук
Леснікова хавае застрэшша.
Хіба ён для сваёй пары рук
Косы тыя развешваў?

Мы траву каля возера косім
З леснікам, не пытаем...
Пяць сыноў альбо восем
Было ў лесніка — мы не знаем
І не станем пытацца ў яго,
Бо не бачым з іх ні аднаго,
Бо ці прыйдуць з вайны
Леснікова сыны,
Мы не знаем,—
Таму не пытаем.

Бачыць нашы ляснік мазалі,
Твары нашыя ў поце,
І ён знае: на іншай былі
Увесь час мы рабоце.
Моўчкі ён за касою ідзе.
Свішчуць косы стальныя.

Працавалі мы дзе
І займалі пасады якія?..
Ад яго мы пытанняў такіх
Не пачуем,
Знае ён: на пасадах былых
Мы цяпер не працуем.

Нас азёрныя вабілі далі,
Зязюлі ўвесь час кукавалі,
Быццам дрэвы лічылі, лічылі,
Камісара лячылі.
З камісарам у нас
Пры сустрэчах маўклівая змова:
Аб брыгадзе ўвесь час
Між сабой не гаворым ні слова.

Так змаўкае сям'я
Аб памершым ці сыне, ці браце,
Дарагое імя
Доўга не вымаўляецца ў хаце.

А навошта трывожыць ім боль,—
Родны іх пахаваны,—
Сыпаць горкую соль
Успамінаў на свежыя раны?

Гонім прэч мы ўспамін,
Нежаданы ўспамін, нечаканы,
Прэч, бо ў нас не адзін,
Не адзін чалавек пахаваны...

Толькі лішніх трывог
Не пазбылася наша сям'я ўся,—
Утрымацца Зарудны не мог
І пра сцяг запытаўся:

Сцяг я вынес ці не?
— Так, я вынес... яго берагу я.
— Пакажы.
Што рабіць было мне?
Паказаў яму сцяг... І шкадую.

Перад ім разгарнулі мы сцяг,
Яркі, горды, і ў горы
Патрымаў ён яго на руках,
Хоць слабы быў і хворы,
І заплакаць гатоў, ды ад слёз
Утрымаўся, прыўзняўся з пасцелі
І сказаў мне ледзь чутна:
— Вынось
Сцяг брыгады...—
Мы моўчкі сядзелі.
Ссунуў чорныя бровы,
Суровыя бліснулі вочы.
— Я на вецер,— адрэзаў ён,— словы
Кідаць не ахвочы...
У дарогу збірайцеся, строгі

Аддаю вам загад.

Усю хату падняўён на ногі;
Гаспадыня з шуфляд
Дастае нам дарожныя рэчы,
Нібыта матуля.

Прымяраю, ці ўзлезуць на плечы
Ватоўка, кашуля.
Мусіць, сына гарнітур рабочы
Дае мне старая...
А куды мы ідзем сярод ночы,
Яна не пытае.

А чые гэта рэчы, чые,
Гаспадыня Праскоўя?
Хто насіў? Не спытаўся ў яе,
Не спытаў пра сыноў я.

Я спіною да лямпы стаю
Зноў у штацкім адзенні,
На падлозе не пазнаю
Свайго ўласнага цені.
Дакументы былыя схаваны
У адзежы вясковай.
Сцяг брыгады зашыты старанна
У ватоўцы.
Ісці мы гатовы.
Чутны стогны Заруднага,
Яго кідае ў холад і ў жар.
«Як пакінеце тут яго? —
Ціха звініць самавар.—
Гэта вашыя зборы
Яго даканалі зусім...»
Раніцой яшчэ горай
Заруднаму стала.
Сядзім
Моўчкі мы за сталом.
Гаспадыня частуе нас чаем.
Дзень ужо за акном.
Ворчык рвецца пайсці.

— Пачакаем...

Дні міналі, мінулі.
Адкукавалі зязюлі.
Мы ў смаляныя лодкі сядалі,
Нас клікалі далі.
Сэрца вабіла возера
Даллю ружовай і сіняй.
Вечар быў.
Перавозілі
Нас гаспадар з гаспадыняй.
Праплывалі лясы, паплавы —
Берагоў панарама.
Камісар палкавы
З намі ехаў таксама.
Мы яго пачакалі.
Ён гэтаму рады.
Мы ў згодзе.
Вось і лодкі прысталі.
На бераг усе мы выходзім.
У суровай цішы
Абняла па чарзе нас Праскоўя:
— Праважаю вас, таварышы,
Нібы родных сыноў, я...

— Кінь ты плакаць, старая,—
Няёмка, відаць, лесніку,
А ў самога скупая
Выбягае сляза на шчаку.

Развіталіся з намі.
Пайшлі.
Селі ў лодкі пустыя.
Праз кусты і палі
Сцежкі нас павялі
Палявыя.

**19**

Месяц сцежку ў дубняк
Залівае халодным праменнем;

Не магу аніяк
Я з уласным асвойтацца ценем.
Недаверліва сам на сябе
Паглядаю я збоку.
Адвыкаць мне патрэбна цяпер
Ад вайсковага кроку.
Крокі полем і лесам
Друкую я пад псеўданімам.
Быў я Рыбкай Алесем,
А стаў — Палыном Нікадзімам.
Так, цяпер я — Палын,
А таварыш мой — Ворчык Мікіта,
А Зарудны — Смірноў. Не адзін
Я іду каля жыта.

Пакасілі яго кулямёты,
Усё пакасілі,
А тупыя фашысцкія боты
Яго малацілі.
Танкі гусеніц жорнамі
Жыта пасля памалолі,
Коні потныя, чорныя
Хлеб замясілі на полі.

Кроў была ім дражджамі,
Палілі агнём і жалезам,
І ляжыць камянямі
Хлеб з пякарань фашысцкіх за лесам.

На дарозе ляжыць каравай,
Як на белым абрусе,
Хлеб дармовы, бяры і кусай,—
Можа з гора і ўкусіш.

Трох нас полем ішло,
Гурт рашучы, хаця невялікі.
Уваходзім мы смела ў сяло,
Чуем гоман і крыкі,
З вокнаў шлях залівае святло,
Чутны гукі музыкі.
Дакументы ў кішэні ляжаць,

Не баімся нічога,
Сведчыць подпіс і сведчыць пячаць,
Што ідзем мы з астрога.
А захочуць арыштаваць,—
Немалыя мы, дзякуй богу...
Мы распытваем каля ганку
Аб вяселлі сялянку.
Ладзіць гэта вяселле Мядзведзкі —
Прыслугач нямецкі.
Ён судзіўся калісь за падпал
Птушкаводчае фермы.
Стаў ён старастам, хату прыдбаў,
І балюе цяпер ён...
За Мядзведзкага замуж ідзе
Пад пагрозай дзяўчына,
Бо бацькі яе ў лютай бядзе,
Сын — бядзе той прычына.
Камуніст ён.
Мядзведзкі бацькам
Пагражае даносам.
Замуж мусіць пайсці іх дачка
Пад смяротнай пагрозай.
Б'ецца з ворагам сын-камуніст —
Што ў чырвоным войску.

На вяселлі іграць гарманіст
Не згадзіўся, і вёска
Аб'явіла таксама байкот —
Пуста ў хаце,
Ад бацькоў адвярнуўся народ,
Ад сватоў і ад сваццяў.
— Мы,— гаворыць кабета,— стаім
І глядзім, бо цікава
Нам даведацца, чым
Гэта скончыцца справа.

Мы заходзім у хату. Гасцей
Мы вітаем з парога.
Сам Мядзведзкі ідзе да дзвярэй.
— Што за людзі?
— З астрога.

Калі ласка,— крычыць нам,— сюды,—
Да стала запрашае,—
За здароўе,— крычыць,— маладых! —
Чаркі нам налівае.

— Будзем піць па парадку
За здароўе нявесты тваёй,
За здароўе спачатку...
— Маладой!..
— Маладой!..

Мы на твар маладое глядзім:
Не відно ні крывінкі,
Быццам тут не вяселле зусім,
А памінкі...

Тут па струнах скрыпач
Водзіць светлым смычком пад прымусам,
Не «лявоніха» сцелецца — плач
Над вясельным абрусам.

Гэта што за музыка такі,
Што за скрыпка такая?
Для гасцей на вяселлі дачкі
Родны бацька іграе.

Што ж, музыка, твой смык
Ходзіць сёння няўдала і вяла?
Ці іграць ты, музыка, адвык,
А ці выпіў ты мала?

Ці хаваеш дачку —
Ад галошанняў струны аглохлі,
Ці на светлым смычку
Твае слёзы яшчэ не засохлі?

Кінь ты, браце,
Пілікаць у хаце
Нямецкага зяця,
Павядзі смычком басавіта,—
Скача Ворчык Мікіта!

Ён скідае ватоўку, зірні,
Скача, як на вяселлі,
Скача так, як у лепшыя дні
Па ўсіх вёсках умелі.
Скача, можа, за сотню ног,
Плешча гулка ў далоні.
Людзі з ганка ідуць на парог
Шкода, што без гармоні!
І дзяўчаты становяцца ў кут,
Падпяваючы шчыра,
Нібы ўсе яны тут
На вяселлі свайго брыгадзіра.
Нібы ботаў фашысцкіх сяло
Аніколі не чула,
Быццам сонца ўзышло,
Ноч мінула, мінула...
Кліча ранак і жней і сярпы
На прастор свой бясконцы
Жаць прастор залаты —
Жыта колеру сонца.
Зноў вясёла звіняць ручаі;
Глушыць радасным крыкам
Перапёлка лугі і гаі,
Ці ты чуеш, музыка?

Рад Мядзведзкі,
Хоць п'яны,
Але ўсхваляваны —
Весялосці паўнюткая хата,
Мы ва ўсім вінаваты.
— Так і быць! — абяцае ён нам
Паліцэйскіх пасады.
— Па рукам? — ён крычыць.
— Па рукам.
— Рады службе? — пытаецца.
— Рады.
І выходзіць на хату ён:
— П'ю
Я за жонку сваю!
А другую чарку
За сваю гаспадарку,

За гасцей застолле,
За ўласнае поле,
Каб грэчка цвіла,
Каб рэчка цякла,
Каб жыта над ёю
Вілося трубою...

І сціскае ён кулакі,
І малоціць у грудзі:
— Салаўкі,— ён крычыць,— Салаўкі
Мяне вывелі ў людзі!
Ферму я падпаліў? Падпаліў.
Прызнаюся вам, людзі.
Пеўні тыя, што з дымам пусціў,
Мяне вывелі ў людзі!

І выходзіць на хату Смірноў,
Наш таварыш Зарудны:
— Ты,— гаворыць,— не ў людзі пайшоў,
А ў Іуды...
Табе ўродзіць зямля камяні,
А не жыта — у жніўныя дні.
П'ю я чарку за маладую
І не шкадую,
П'ю другую чарку ізноў я
За яе здароўе,
За здароўе бацькоў,
За іх сына, што ў войска пайшоў,
П'ю і трэцюю чарку
За кулю для твайго карку!

Грымнуў стрэл па Іудзе,
Якога і мы не чакалі.
Не Зарудны страляў.
Што за людзі
З натоўпу стралялі?
Што за людзі?
Мы з хаты выходзім,
Не бачым нікога.
Мы спяшаемся. Неба на ўсходзе
Ружавее. Дарога

Выйшла з вёскі.
Хапіўся Мікіта:
На вяселлі ватоўка забыта.
— Добра,— кажа ён,— што нічога
У ватоўцы маёй не зашыта.

Мы ідзем.
Пачынаецца жыта.

6

Нас прывыклі перадаваць,
Пад дзятлоў перастукі,
Паплавы з топкай гаці на гаць
І дубам з рук у рукі.

Я спіною да сонца стаю,
Дзень канчаецца ясны.
Я таксама прывык: пазнаю
Цень даўгі, цень уласны.

Не адзін я, прывыклі мы ўсе
Па вадзе хадзіць, па расе,
Да даўгіх і кароткіх ценяў
І да розных здарэнняў.

Так мы трапілі да Лізаветы —
Вясёлай кабеты.

Сярод поля стаіць, у баку
Ад бальшаку,
Лізавеціна хата.
Уваходзім.
Гасцям яна рада.
Лізавета ўсміхаецца міла.
Да стала запрасіла:
— Калі ласка!

Мы пілі і елі.
Пасцяліла ўсім нам пасцелі:
Спіць у хаце Смірноў — на пярыне,

Сплю я ў пуні — на канюшыне,
А Мікіта Ворчык — у клеці.
Колькі клопатаў Лізавеце!
Па драбінах на сена лезу,
Трапіў нібы на дачу.
Узыходзіць месяц з-за лесу,—
Я праз шчыліну бачу.
Спаць уклаўся,
Ватоўкай накрыты.
Сцяг брыгады ў яе зашыты.
Я яго берагу, хаваю...
Засынаю...
Ці пачуў, ці здалося мне:
Зарыпелі вароты.
Ці пачуў, ці здалося ў сне,
Што шуміць канюшына?
Хто тут?..
Прачынаюся: — Хто гэта?
— Гэта...
Ты не спіш? Гэта я, Лізавета.
Я і ў хаце была — не спіцца,
Я і ў клець зайшла — не ляжыцца,
І сюды я прыйшла — удавіца,
Дазволь прымасціцца.
— Калі ласка,— кажу Лізавеце.
— А чаго вам бадзяцца па свеце? —
Лізавета ў мяне пытае.—
Ты зірні, раскоша якая:
Я жыву асобна,
Аднаасобна,
Ці не люба, не міла?
Луг сама пакасіла.
Ці працую я мала?
Сёння жыта дажала.
Заставайся ў мяне,— гаворыць,—
Будзе люба нам жыць і ў горы,
Будуць ціха свяціць нам зоры,
Залатыя месяца рожкі...
Ні вайны табе, ні бамбёжкі.
Застанешся?
— Пайду.

— Да Урала
Дакацілася немцаў навала.
Ты падумай...
— Што ты сказала?
— Немцы ўжо дайшлі да Урала,—
Так іх радыё перадавала.
Шлях далёкі, ці хопіць сілы
Папялішчы лічыць, магілы
Па дарозе, а іх нямала?
Ну?..
— Пайду.
Лізавета ўстала.
— Душна тут,— сказала,— не спіцца,
Зноў у клець спаць пайшла ўдавіца.
Знік у ранішнім пыле,
Што ветрам з іржышчаў узняты,
У хмарах на небасхіле
Дымок Лізавецінай хаты.
Сцежкі — тонкія змеі
Знікаюць у жытнія далі.

На дажынках прыгонныя жнеі
Нам песню спявалі.
Сялянская хата
Стаяла над светлай ракою.
І жыў там араты
З Агатай сваёй і дачкою.

Яны дажылі да нядолі
І чорнага гора:
Па роднаму полю
Варожыя ходзяць мінёры.

Зямля там намарна ўзарана —
І жыта ўрадзіла,
Бо немцамі ў ёй закапана
Нячыстая сіла.

— Жаць жыта не трэба,—
Жняю папярэдзіў араты.
Дачушку без хлеба

Не можа пакінуць Агата.

На поле з сярпом раніцою
Пайшла яна ўпотай
І там занялася сваёю
Работай да поту.

Прачнуўся араты:
Багата
Пажатага жыта.
Ляжыць яго жонка Агата
На полі забіта.

Аднеслі жанчыку
На могілкі з роднае хаты,
Дачушку пакінуць
Без хлеба не можа араты.

Устала дачушка:
Пажата
Усё жыта за домам.
Ляжыць на снапах яе тата,
Як сноп, нерухома.

На полі малая
Стаіць і разводзіць рукамі,
Стаіць і не знае,
А што ёй рабіць са снапамі?

Капу, як магла,
З іх зложыла, ўздыхнула глыбока,
Пайшла да сяла,
Што за рэчкаю недалёка.

Дае яна з гора
Суседзям капу залатую.
— За гэта,— гаворыць,—
Зрабіце мне ласку такую:
Зрубіце сасну
І труну майму бацьку змайстрыце,
А ў тую труну

Разам з ім і мяне палажыце.

Знік у ранішнім пыле,
Што ветрам з іржышчаў узняты,
Ў хмарах на небасхіле
Дымок Лізавецінай хаты,
Мы ідзем і далінам
Пачутую песню спяваем.
А ці доўга ісці нам? —
Мы гэтага самі не знаем.
Гаварыць мы аб гэтым не хочам.
Таму заспявалі
І ідзем, куды вочы
Глядзяць, у жытнёвыя далі.
— І куды, і куды мы ідзем?—
Крыкнуў Ворчык ад злосці.—
У якую магілу нясем
Непатрэбныя косці?
Можа войска няма,
Можа праўду ўдава мне казала,
Што карычневая чума
Дапаўзла да Урала.
Можа марна ідзем праз чуму —
Не патрэбны нікому?
Што маўчыце?
Крычу я каму,
Мо сабе самаму?
Ці на вецер крычу,
А ці хмару заву на параду я?
Я на ўласныя вушы хачу
Слухаць радыё.
Чуеце? Радыё!..

**7**

Тут хлапцы і дзяўчаты
Гавораць употай з Масквою.
Лес. Закінуты провад антэны
Высока на хвою.
І вартуюць вавёркі
Шалаш і прыёмнік старанна.

Праз лясы, праз узгоркі
Да нас даляцеў нечакана
З-пад крамлёўскае зоркі
Голас дыктара Левітана.

Ля прыёмніка мы трэці дзень,
З ім расстацца павінны;
Перад ім я саджуся на пень,
Каб паслухаць навіны.

Да яго мае рукі
Прывыклі, нібы да штурвала.
Спаць кладземся пад гукі
«Інтэрнацыянала».
Б'е гадзіннік. Прыгадваю я,
Што мы ў лесе, не дома.
Дзе вандруе мая сям'я,
Жонка, дзеці мае?
Невядома.
Ці ўцяклі ад навалы яны,
Ад ваеннай навалы?
Зводкі слухаем мы дзень пры дні
Зводкі радуюць мала.
Чуем: горад пакінуты наш,
Стане крыўдна і горка.
Выйдзеш моўчкі адзін, за шалаш
Што ты скажаш, вавёрка?..
Хіба я не прайшоў
Край з маленства мне любы.
І не бачыў я жлобінскі роў —
Закапаныя трупы?..
Там дзяцей, там бацькоў і жанок
Закапалі жывымі.
Доўга жоўты пясок
Варушыўся над імі.
Можа ён і цяпер
Там варушыцца?
Чуеш, вавёрка,
Я пытаю ў цябе,
Хіба гэта не горка?
Хіба слухаць фашысцкія трубы,

Лязгат гусеніц не абрыдла,—
І як гаўкае ў радыёрупар
Праклятае быдла?
Хіба слухаць чужацкія маршы
І песні не горка?
Ці па любай зямлі, ці па Марсе
Ідзем мы, вавёрка?
— Што сядзім, камісар палкавы?
Крыкнуў Ворчык.— Даволі!
Будзем гэтак сядзець, то Масквы
Не пабачым ніколі...
Мы пайшлі.

Зноў лясы, паплавы,
Сцежкі росныя ў полі.

Толькі дзіўна, чаму
Не спяшаецца Ворчык Мікіта:
То захочацца раптам яму
Адпачыць каля жыта,
То на камень ён сядзе пры лесе
У новай турбоце
І рукой у халяву палезе —
Рэжа цвік яму ў боце.
То пясчынку кляне,
Што яму зацярушыла вока.
Не яна зацярушыла, не —
Дом, які недалёка,—
Дом бацькоў застаецца ўбаку
На паўночным усходзе.
Мы на ростанях у ляску,
Праз якія праходзіць
Дарога ў раён,
Дзе жыве яго жонка.
Садзімся,
А ён
Адышоўся ў старонку:
Дарогі, трывогі,
Хвіліны, гадзіны...
Чапляюцца ногі
За хварасціны.

На гразкую гаць
Не звяртае ўвагі,
Хацеў бы прыстаць —
Не хапае адвагі.

Мы здагадваемся, чаму
Занудзіўся Мікіта.
Ноч халодная сёння,— таму
Мы адной з ім ватоўкай накрыты.
Ад мяне адвярнуўся спіной,
Спіць Мікіта. І я засынаю.
Ноч.
Шумела над ім, нада мной
Доўга хвоя старая.

Я прачнуўся паўночнай парой.
Зуб на зуб не трапляе.

Ворчык знік. І агонь пад сасной
Гасне, намі забыты.
Не знаходжу ватоўкі сваёй —
Знёс Мікіта.
Што з ватоўкай? Дзе Ворчык?
Дзе сцяг?
Што здарылася? Не разумею.
Ахапіў мяне холад і жах,
Сэрца раптам нямее.
Што рабіць мне? Сказаць мне каму
Пабудзіў я Смірнова.
— Сцяг! — кажу я яму.
— Сцяг! — адно толькі слова.
Доўга з ім
У начныя крычалі мы далі.
Лес застаўся глухім.
Лес маўчаў.
Мы дарэмна гукалі.
Не адказвала гаць,
Не адказваў Мікіта,
Нямала
Ён прайшоў...
Да яго ўжо, відаць,

Рэха не далятала.
Мы сядзім ля агню, ля сасны.
Колькі пройдзена шляху?
Сцяг быў з намі.
Цяпер мы адны...
Засталіся без сцягу.
Часта марылі мы між сабой,
Калі сцяг гэты неслі,
Што пад ім яшчэ пойдзем у бой
І спяваць будзем песні.
Сцяг мы вынесем, думаў Смірноў,
І даб'емся загаду,
Каб загінуўшую наноў
Аднавілі брыгаду.
А цяпер? Горкі дым
Вочы нам выядае шчэ горай.
Што сядзім? Што маўчым?
Нас, як громам, ударыла гора.
Не знаходзіцца слоў
У маўчанні пакутным.

Ён успомніў, што ён не Смірноў,
А Зарудны...
Не, не выеў яшчэ сінявы
Горкі дым, загарэліся вочы,
Ён успомніў, што ён палкавы
Камісар наш,
Што Ворчык — наводчык.

Не для радасці і весялосці
Мы ідзем да Мікіты ў госці.

**8**

Знёс ватоўку маю чаму?
Не дадзім сабе рады.
А навошта яму
Сцяг брыгады?
Можа ён, пачынаючы шлях
Да бацькоўскага дома,
Захапіў і ватоўку і сцяг

У дарогу свядома?

Можа ён на усход панясе
Сцяг брыгады?
А як вынесе, будуць усе
Сцяганосцу рады.

Немалую мецъ будзе там
Ён павагу
I за тое, што выйшаў сам,
I за вынас сцягу.
Пра яго нічога благога
Мы не скажам тады,
Хоць і крыўдна, але нічога,—
Нейк жа сцерпім,
Такой бяды...

Лічыць час у сухой траве,
Нібы конік, гадзіннік.
Зноў прывал.
Плыве ў сіняве
Павуцінне...

Можа ўцёк ён дахаты,
Развітваючыся з вайною,
Захацеў араты
Цішыні і спакою?

Жыць пайшоў да сярпоў і да кос,
Як жыве Лізавета?
Але сцяг наш, пытаемся, знёс
Для якое мэты?

Можа пойдзе ён з ім на паклон
Да нямецкае ўлады,
Прадаваць будзе ворагу ён
Сцяг брыгады?

— Вам,— ён скажа,— прынёс я яго
З пекла бою.
А за гэта прашу аднаго —

Цішыні і спакою.

Не закончыў гадзіннік свае
Нам адлічваць хвіліны,
Камісар палкавы ўстае:
Мы ісці павінны.
Мы багата прайшлі зямлі,
Гоняў, пушч багата,
Мы да вёскі ўначы прыйшлі,
Мы пастукалі ў хату.
Мы стаім пад акном.
Да шкла
Чалавек прыпадае...
Гэта ён!
У бацькоўскі дом
Дзверы нам адчыняе.

...Тут стаялі месяц назад
На кватэры
Паны-афіцэры,
Па маліну хадзілі ў сад,
Абтрасалі бэры.
А адзін з іх упадабаў
Яго жонку Марыну,
Ён да шлюбу яе схіляў
Да салдацкага,
На гадзіну.

Не скарылася пану яна,
Шлюбу не адбылося,
Удавілася рана яна
Пад акном на бярозе.
Ёй з бярозаю шлюб, з пятлёй,
Хоць халодны,
Ды больш выгодны.
Вось запіска. Сваёй рукой
Жонка піша:
«Адпомсці, родны!..
Не хачу нявольніцай жыць,
Лепш загіну...»

Ён расказвае, голас дрыжыць.
Мы маўчым.
Запаліў лучыну
І пры цьмяным яе святле
Да стала запрасіў нас сесці,—
Можа, есці мы хочам?..
Але
Не хацелі мы есці.
Мо стаміліся мы? Хацеў
Ён паслаць нам пасцелі.
Чуўся пеўняў далёкі спеў
На сяле.
Мы спаць не хацелі.
Ён спытаўся: — Чаго ж прыйшлі?
Вас не голад прывёў, не стома...
— Мы,— кажу я,— сюды прыйшлі
За ватоўкай, вядома...
Ты, здаецца, забраў яе? —
Ён пайшоў у бакоўку
І выносіць і аддае
Мне маю ватоўку:
— Холад быў... вы ж маглі адной,
Камісаравай, акрывацца...
А ці след з драбязы такой
На мяне злавацца?
— Сцяг,— кажу я,— ў ватоўцы маёй.
— Сцяг? — збялеў ён,
З твару змяніўся,—
Сцяг брыгады зашыты ў ёй...
Я... зусім забыўся...
Лізавета сказала мне,
Нібы немец дайшоў да Урала,—
Ціха ён гаварыў, як у сне.—
Я падумаў:
Усё прапала...
Думка мне ўвесь час, як ішлі,
Не давала спакою...
Я зусім разгубіўся, калі
Слухаў радыё лясное.
Там і вырашыў уначы
Я пад дахам зялёным,

Што з палону нам не ўцячы,
Што сваіх не дагонім.
Мне абрыдла сонца, жыццё,
Засталася надзея —
Можа з жонкай знайду забыццё
У бядзе я?
Я не думаў больш ні аб чым...
З вамі не развітаўся.
Сцяг? Аб ім я забыў зусім...
Я спяшаўся... спяшаўся.
Як я бег дамоў
Да бацькоў,
Як лічыў я хвіліны...
Не знайшоў забыцця, не знайшоў
Сваёй жонкі Марыны.
Стаў не люб мне і родны парог,
І куты роднай хаты...
Сцяг? Хіба яго ўспомніць я мог,
Ачуняць ад страты?..

Гэта праўда. На сцяг зусім
Ён забыўся.
Чаго яшчэ болей?
Не прыйшлі б мы, ён бы аб ім
І не ўспомніў ніколі.
Ён забыў, разумеем без слоў,
Кроў сяброў,
Іх адвагу,
Чэсць забітых байцоў,
Што кляліся гэтаму сцягу.
І сказаў камісар:
— Пайшлі!
Бацька ўстаў, прачнулася маці,
За парог нас бацькі правялі.
Што маглі мы сказаць ім?
Хай не знаюць яны ў бядзе
Аб злачынстве сына.
Няхай думаюць, што ідзе
Помсціць ён за іх,
За Марыну...
І за родны дом, і за сад,

І за бэры, і за маліну,
Хай жадаюць звароту назад
І жадаюць ордэна сыну.
Ён нічога ім не сказаў,
Пакідаючы хату,
А праз двор праходзіў — узяў
Пад павеццю лапату.

Ён магілу капае сам,
Сам сабе, на лясной паляне,
Мы чакаем.
Здаецца нам
Вельмі доўгім чаканне.
Пішам мы смяротны прысуд
Ад імя брыгады.
Ён і сам не чакае тут
Аніякай спагады.
Сам сабе ён капае дол
На світанні...
Нам здаецца: не лес вакол
Тут стаіць у суровым маўчанні,
А байцы з батальёнаў і рот...
Мы іх бачым перад сабою,
На іх тварах і кроў, і пот,
І зямля — пасля бою.
Асудзіць патрабуюць яны
Чалавека без веры,
Уцякаўшага ад вайны,
Да вышэйшае меры...

## 9

Доўгі след палявых каляін
Вывеў нас да родных мясцін,
Да мясцін, дзе з маленства я рос,
Да сяброў
Дубоў,
Да сяброзак бяроз.
Тут навузнік вісеў на сасне,—
А чаго
Яго

Ие відно больш мне?
Дуб стагодні стаяў на лугу,—
А чаму
Яму
«Добры дзень» сказаць не магу?
Я пазнаць не магу аніяк
Стрэчнай вёскі... Дзе школа? Вятрак?
Дзе знаёмыя хаты?.. Адны
Сярод поля тырчаць каміны.
Лета бабіна цёплыя дні.
Дзённік свой пішу я на пні.
Я пішу. Не знаходжу слоў,
Сэрца б'ецца, рвецца дамоў,
Рвецца глянуць на сына, дачку,—
Дом бацькоў застаецца ўбаку.
Мне адгэтуль мястэчка відно,
Недалёка ад нас яно,
Калі пойдзеш полем, напрост,—
Да мястэчка дванаццаць вёрст,
А як пойдзеш шляхам —
Дванаццаць з гакам...

Лёгка бегчы да родных сёл,
Цяжка сесці за родны стол.
У мяне спытае дачка:
— Тата, ты прынёс малака?
А ад сына пачую я:
— Ты прызёў мне з Мінска каня?
На пяньковай
Вяроўцы дамоў
Ні каровы
Я,
Ні каня
Не прывёў.
Ні гасцінца я для дзяцей
Не прынёс, як прыносіў даўней.
Я ад кожнага вока прынёс
Родным дзецям па жмені слёз.

Толькі слёз ніхто з іх не просіць,
Ім і матчыных досыць.

Госця плачам сустрэнуць у хаце,
Бо няма чым
Яго частаваці.
Скажуць дзеці:
— Пі, бацька шчыры,
Жмені нашых слёз — іх чатыры.

Не, не гэтак прыйду я ў дом,
З новай каскай прыйду, са штыком.
Не нікчэмным, слабым жабраком,
А як бацька прыйду я ў дом,
Сонца ў дом
Прынясу на штыку,
Малаком
Напаю дачку,
Пасаджу свайго сына я
На жывога,
На баявога
Каня...

Будзе час дзіцячых уцех,
Будзе смех,— я прывёз ім смех,
Будуць слёзы,—
І іх я прывёз,—
Каску поўную радасных слёз.

...Бачыць я не магу, не хачу
Местачковую каланчу,
І знаёмыя мне палі,
І знаёмыя стрэхі...
— Пайшлі.
Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!..

Бывайце здаровы,
Звароту чакайце!..

Тут ніхто мяне не пазнае.
Я гляджуся ў крыніцы свае.
— Гэта хто? — пытаюць яны.
Я гляджуся ў ручай лясны,

І ў здзіўленні
Ручай звініць:
— Хто ў адзенні
Драным стаіць?
— Ваш я, свой,
Я прыйшоў сюды...
Ад рачной,
Ад азёрнай вады
Чую ўсюды адказ адзін:
— Ты не Рыбка... Палын
З барадой
Даўгой...

Хоць я з барадою
І ў гэткім адзенні,
А толькі былое
Не ўмёрла сумленне,
Хоць пальцы грубымі
І сталі,— не ўмёрла,
Душыць буду імі
Варожае горла.
Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!
Бывайце здаровы,
Звароту чакайце!

У шумлівай завеі лістоў,
Да лясное палянкі,
На карэннях дубоў
Нам насустрач грукочуць фурманкі.
Лісцяў роем стракатым
Іх след замятаюць мяцелі.
— Гэй, куды вы?
— Дахаты...
— Ад немца ўцячы не паспелі.
І тлумачыць народ:
— Мы ўцякалі на ўсход...
— Нас чужацкія кулі
Назад вярнулі.

Шмат каго пазнаю:

З бліжніх вёсак,
Знаёмыя твары...
Хтось пытае пра вёску сваю:
— Ці не бачыў, таварыш?
І ніхто мяне не пазнае,
Я зарос барадою.
Можа едуць тут дзеці мае,
Можа стрэнуся тут я з сям'ёю?
Едуць сем'і, а вецер
Іх след замятае і свішча,
Едуць маткі і дзеці,
Вяртаюцца на папялішчы.

Мы з Зарудным ляжым за дубамі
Ізноў на паляне.
Мы чакаем,
Бо перад намі
Дарог скрыжаванне.
Нам чакаць болей недзе —
Фашысцкае войска едзе
Па дарогах на гулкіх машынах,
У шынелях мышыных.
Нам відаць:
Дзве фурманкі
Спыніліся каля дубровы,
Іх сагналі з дарогі танкі,
Крык чужы, крык вайсковы.
Людзі коней сваіх распрагаюць,
Агонь раскладаюць.

Хлопчык босы бяжыць да дубровы
Па дровы,
Хлопчык светлагаловы,
Пяцігадовы...
Свецяць сінія вочы здалёк.
Я паклікаў яго:
— Васілёк!

Ён стаіць у здзіўленні
Перада мною:
Што за дзядзька ў адзенні

Абшарпаным, з даўгой барадою?
Залатая
Нас засыпае
Пурга
Лісцяў шумам і звонам.
— Жыў у Мінску ты, хлопчык?
— Ага.
— Дзе ж твой бацька?
— У войску чырвоным.
— Як выходзіў з мінскае хаты,
Там пакінуў каня ты...
Ты катаўся на тым кані
З кута ў кут заўсёды.
— Мне каня не шкода
І не трэба...
— Чаго ж табе трзба?
— Кавалачак хлеба.
Хлеб? Зарудны яго нясе
У мяшэчку дарожным:
Паўбуханкі, НЗ,
На дваіх, на ўсё падарожжа.
Хлеб з мяшэчка дастаў я:
— Бяры!..
Гэта хлеб для цябе і сястры,
Еш яго на здароўе.
І бліжэй падышоў ён,
І глядзіць на чужых людзей,—
Яны добрыя, хоць і чужыя,
І не верыць, і самі з вачэй
Не скупыя, як боб, буйныя
Слёзы сыплюцца... пацяклі,
Пакаціліся самі
Па сухой траве, па зямлі
І па сэрцы маім
Таксама.
Я аддаў яму хлеб
І вось
Стаў за дуб шумлівы
І гляджу, як бяжыць да калёс
Хлопчык з хлебам.
Шчаслівы...

Поўны радасці, поўны прыгод,
Ён бяжыць да фурманкі,
Быццам хопіць на цэлы год ім тае паўбуханкі.
Мне здаваўся даўгім яго шлях.
Босы, бег ён праз ямы,
Па халоднай зямлі, па лістах
І па сэрцы маім
Таксама.

Ці дарога мяне змагла,
Што глядзець я не змог,
Не знаю.
Толькі вочы заслала імгла...
І пайшлі мы, і след замяла
У дуброве мяцель залатая.

**10**

Вылез месяца срэбны рог,
Асвяціў балота з-за хмары.
Мы паўзем.
Нашых сэрцаў удары
Чуюць купіны, мёрзлы мох.
Праклінаем першы лядок,
Што хрусціць пад лакцямі.
Перад намі сена стажок,
Вартавы перад намі.
Вораг дрэмле...
Паўзем смялей.
Нам яго абмінуць няможна.
Падпаўзлі. Задушылі.
Далей
Папаўзлі асцярожна.

Мы — на волі.
Блуканням канец.
Перад намі — чырвоны баец.
Дарагая зямля.
Радзіма!
Слова вымавіць немагчыма.
Моўчкі я цалую лядок,

Журавіны, парошу...
Я не проста свой дзённік пішу,
А прысуд выношу,
Каб над ворагам здзейсніць пасля
Бо чакае ратунку
Заняволеная зямля,
Нашых прагнучы пацалункаў.
Адрываўся ад спраў,
Слёзы, кроў, дым і попел пажараў
Не ў радкі я старанна збіраў,
А ў магутную хмару.
Дышуць полымнай сілай радкі.
Судны дзень набліжаецца.
З хмары
Хутка грозных маланак штыкі
Па варожых галовах ударацъ.
Няхай слёзы з вачэй — ручаём,
З сэрца — кроў, а з варожае хаты
Льецца полымя ноччу і днём
У часы расплаты!..

Сёння свята. Па радыё
Я лаўлю Маскву.
Я чакаю...
Сёмы дзень лістапада
Я ў бліндажы сустракаю.
Звон курантаў я чую зноў —
Подых часу
Святочны, свежы...
Я гадзіннік уласны завёў
Па гадзінніку Спаскай вежы.

Я прайшоў з табой многа дарог,
Мой гадзіннік, мой браце,
І я ўбачу часы перамог
На тваім цыферблаце!

## ЭПІЛОГ

Больш чым год мінуў з тае даты,
І са сцягам былым да сяла,

Франтавыя прысады
Абудзіўшы,
Брыгада ішла.
Шчокі вецер снежаньскі ліжа.
Заінелі вушанкі,
Маскхалаты, і лыжы,
І санкі, і танкі.
Іх палкоўнік Зарудны вёў —
Камандзір брыгады.
Белай парай дыханне байцоў
СаграВала прысады.
Іх сяло сустракала
У зімовай красе.
Хто сказаў, што брыгады не стала,
Што забіты таварышы ўсе?
Хто паверыць захоча
У словы такія?
Бачыць кожны
На ўласныя вочы:
Вось яны — дарагія,
Маладыя, суровыя,
Гарадскія, вясковыя,—
Да акопаў белаю хмарай
Набліжаюцца дзецюкі;

Хутка,
Хутка па ворагу ўдараць
Гартаваныя іх штыкі.

Верасень — кастрычнік
1942 г.

## Знамя бригады

### 1

Как дубовый листок,
что оторван от ветки родимой,
Минск родной я покинул,
немецкой бомбежкой гонимый.

До утра я шагал
Все вперед и вперед... А за мною
Город мой полыхал,
Подожженный войною.
Утомленный, я сел у дороги,
Ждал восхода. И в час ожиданья
Торопливо набрасывал строки
В дневнике своего скитанья.
День вчерашний и вечер,
Ночь, рассвет этот серый в пути,
Расставанья и встречи —
Все хотелось в дневник занести.

Что сказали мне вещи,
Когда я решился уйти?

Я на каждую вещь
Посмотрел с молчаливой тоскою:
Все просили меня — уберечь,
Захватить их с собою.
А ни ложки, ни миски
Остаться одни не желают,
Шепчут горестно книжки:
— Нас немцы в костер побросают.
Конь искусной работы —
Гнедой, на колесах отличных —
Мне сказал: — На кого ты
Покидаешь нас, горемычных?
Забери ты меня, пожалей,
А не то мне кончина...
Разве я от окна до дверей,
От дверей до окна не возил тебе сына?

Как война началась,
Ты, хозяин, в селе находился
И лишь только сегодня
Оттуда к семье возвратился.
А хозяйка вчера
Малышей собрала
И уехала вскоре.
А меня она с горя
С собой на вокзал не взяла.
Не хотел оставлять меня сын,
Дом родной покидая,
Не желал он, чтоб жил я один,
Ни за что пропадая.
«Мы поедем с тобою в район,
Купим снова коня гнедого»,—
Так хозяйка сказала, и он
Согласился.
Со мной распростился.
Для чего ему новый?
Не надо, хозяин, не надо!
К сыну вместе пойдем мы
Одною дорогою, рядом.
А устанешь в ходьбе —
Подвезу, потружусь, не оставлю.
Верно сыну служил и тебе
Послужу, не слукавлю...
Кукла так мне сказала:
— И я на вокзал не попала...
Сто ночей, может быть,
Я покоя не знала,
Глаз не смея закрыть,
Сон дочурки твоей охраняла,—
Разве этого мало?
Дай же руку, хозяин, не жди,
Не раздумывай на пороге
И меня проведи,
Словно дочку свою, по дороге.
Тяжко детям идти,
Утомляет дорога большая,
Я ж пойду, куда хочешь, с тобою,—
Ведь я не живая.

Просят малые есть либо пить,
Пыль сухая им рот забивает,
Я ж не буду просить,—
Я ведь кукла, ведь я не живая.
Самолеты с чужой стороны
Налетают, детей убивая.
Мне ж они не страшны,
Не опасны, — ведь я не живая…
Отдохнуть пожелаешь, прилечь,
Ляжешь в тень под сосною,—
Сон твой зорко я буду стеречь,
На мгновение глаз не закрою…

Все кругом осмотрев понемногу
В опустевшем жилище,
Захватил я лишь ложку в дорогу,
Заткнув ее за голенище.
Ни того, ни другого, ни третьего
Для похода не надобно было…

Чем меня моя улица встретила.
Что на улице происходило?

С ней мы жили в согласье,
Мы были почти что друзьями,
Я не раз ширину и длину ее
Мерил шагами.
Шаг мой слыша,
Она отвечала мне эхом знакомым,
Приглашая в девятый подъезд
Коммунального дома.
Я глядел, как в окне
Огонечек приветливый светит
И как там, в тишине,
Собираются спать мои дети…
А теперь она стала
Длиннее и уже намного,
Как в минуты обвала
Средь горных ущелий дорога.
Не в домах огоньки,
Как бывало, мелькают, играют,

А пожаров сплошных языки
Сладкий липовый лист пожирают.
И узнать я не мог
Этой улицы лип и каштанов:
Эхо тысячи ног
Оглушило мне уши нежданно;
Подхватило меня мое горе,
Желанья, тревоги,
По стеклу по разбитому, в поле
Понесло мои ноги.

Как листок, что оторван
Грозою от ветки родимой,
Город свой покидал я,
Свинцом и пожаром гонимый.
И, к походам меня приучая —
Их будет немало,—
Долго улица, долго родная,
Мой путь в темноте озаряла.
И на белом листке,
В свете зарев, с печалью на сердце,
Я записываю в дневнике
День и час — страшный час ее смерти.
Свой дневник до последней строки
Посвящаю я тем, безымянным,
Что лежат без ноги, без руки,
Без дыханья лежат под каштаном.
А тебе я скажу,
Нашей улице Ново-Московской,
Что с друзьями на фронт ухожу,
Где сражается красное войско.
Стерли всю тебя немцы,
Но память стереть невозможно.
И стучится, стучится мне в сердце
Твой пепел тревожный.
Я тебе обещаю,
Родным пепелищем клянусь,
Что с дороги нигде не собьюсь.
Я вернусь. Я вернусь.

## 2

Что меня полевые дороги
Ведут — я не верю,
Что по ним мои быстрые ноги
Идут — я не верю.
Я не верю ногам и дорогам,
Бесконечным, далеким,
Что ведут нас то полем, то логом
Под солнцем высоким.
Я не верю, что это минчане,
Что это минчанам
Молоко предлагают крестьяне
И поят их чаем...
Не свожу с самолетов я глаз
И не верю — ужель самолеты?
Неужели же снова сейчас
Застрочат пулеметы?
Разве можно поверить, когда
Сердце рвется на части?
Разве дети, что вышли сюда,—
Регулярные части?
Что меня от разбойничьих пуль
Старый дуб заслоняет,—
Я не верю...

Военный патруль
Документы мои проверяет.

Тихо вышел патрульный из жита.
— Минский будешь? — спросил деловито.
— Да, из Минска, признаться.
— Призываться идешь?
— Призываться.
— Почему ты, приятель,
В минском военкомате
Не призвался?
— Его разбомбили...—
Меня пропустили.
Здесь повсюду окопы видны.
Блиндажи — по четыре наката.

Тороплюсь я…
А вот и они —
Местечковые хаты.
Тишина по дворам,
Настежь окна.
Крест-накрест заклеены стекла.
Смотрят жители: дескать, и нам
Не пора ли
В далекие дали?..
И людей, что идут по дороге,
Провожают глазами в тревоге.

Хата. Хата.
Еще. одна хата.
Вот и вывеска военкомата…
— Как фамилия?
— Рыбка.
— А звать как?
— Алесем.
— Год рождения? — шибко
Записывал писарь.
— Профессия?..

Стал я сразу степенным,
Иным от подошв до пилотки —
Человеком военным,—
Былой не узнаешь походки.
А из штатских пожитков своих
Взял я самую малость:
Взял, во-первых, часы, сапоги, во-вторых,
Ну, и ложка со мною осталась.
Ложка будет нужна на войне
Для борща и для каши,
Сапоги ж пригодятся вдвойне —
И в бою, и на марше.
А часы? Про часы говорят,
Что счастливцы о них забывают,
Что они на часы не глядят,
Что и так хорошо им бывает.
Я ж затем их забрал,
Что другое мне встретится, знаю,—

Я счастливцем таким не бывал,
Да и быть не желаю.
Не желаю я доли такой
В эти дни, когда горе
Разлилося кровавой рекой,
Разлилося от моря до моря.
Я с часами отправлюсь в поход
Через топи и гати,
И отмечу я — время придет!
Час победы на их циферблате!

Где-то слышится грохот орудий.
Где-то начался бой,
Мы идем.
Вызывает Зарудный —
Комиссар полковой.
В этот день комиссар поручил
Мне бригадное знамя,
Чтобы с честью его я хранил,
В битвах страха не зная.

**3**

Нам к востоку закрыты дороги,
И нету подмоги,
Путь на юг и на север отрезан
Огнем и железом.
Мы на месте на прежнем стоим,
И одно есть решенье:
Иль с боями пробиться к своим,
Или с честью погибнуть в сраженье.
Мы решили шоссе оседлать
И засели в местечке.
Я хотел бы, но как описать
Бой за взгорок, за речку?
Не опишешь, как, сталью изрыта,
Земля грохотала;
Как по семь «мессершмиттов»
На каждую ель налетало:
Как редели ряды —
Наши роты, полки и отряды,

Как не стало начштаба,
Потом командира бригады;
Как склонили мы знамя
Над ними в тот час многотрудный
И как принял команду над нами
Товарищ Зарудный.

Не опишешь, не выскажешь — слов
Мне для этого мало,—
Как патронов у наших бойцов,
Как снарядов не стало.
Может быть, бесполезно писать
Мне в такое мгновенье?
Срок настал...

Надо знамя спасать,
Не оставлю его на глумленье!

С древка знамя срываю,
На улицу выбегаю,
Тихо стало на улице,
Тихо.
Что за лихо?
Пулеметчик убитый лежит
За своим пулеметом,
Словно смотрит и слушает: кто там,
Гремя сапогами, бежит?
Я к нему подбегаю,—
Он честно стоял до конца.
Пулеметная лента — пустая,
Другой не нашлось у бойца.
— Знамя вынес?.. Храни...—
Мне глаза его говорили.—
Честь погибших не урони,
Мы в боях ее заслужили...—
Я бегу. Вот и пушка за садом —
Искорежена вражьим снарядом,
А рядом
Танк немецкий — пылает машина!
Как видно,
Был меткий удар.

Возле пушки лежит недвижимо
Полковой комиссар.
Я хватаю его за плечи,
Тормошу я его рукою...
От него недалече
Наводчик засыпан землею.
Я к тому. Окликаю.
Наводчик встает запыленный
И, глаза протирая:
— Ты кто? — говорит удивленно.
— Свой, не видишь?.. — Вдвоем
Легче будет идти и верней.

Мы идем,
Комиссара несем
На шинели моей.
Мы идем, в конопле незаметны,
Бежит за минутой минута...
Мне навеки запомнится это
Суровое утро
И холодная стежка моя.
Останавливаемся у ручья,
Он течет через поле в густом лозняке,
По краям его встали березы.
Что нам делать? Гляжу я в тоске
На дороги, войска и обозы:
Немцы всюду, везде,
Нет нам выхода боле,
Поле вряд ли поможет в беде,
Потому что запахано поле...
Что ж, ручей, выручай,
Уведи нас далёко-далёко
И кустами плотней закрывай
От немецкого ока!
Мы несем комиссара, и ты
Сделай так, чтоб он выжил,
Чтобы чаще стояли кусты,
Чтоб росли они гуще и выше.
Помоги нам его донести,
Поспособствуй, где можно;
Встретишь вражеский пост на пути —

Обогни осторожно.
Знамя нашей бригады с собой
Я несу. Знамя чести и славы.
Доведи ж нас до леса, укрой
От беды, от расправы.

Точит камешки, роет пески
Неумолчно ручей беззаботный.
Тихо хлопают сапоги
По воде по холодной.

Безыменный ручей нас привел
В глушь, в лесное затишье.

Из густого тумана на холм
Мы взбираемся выше и выше.
Комиссар наш в сознанье пришел.
«Выжил, — думаю,—
Выжил...»
Из травы мы постель ему стлали,
Рану бережно перевязали,
И больного водою холодной
Напоил я из фляги походной.
Тут гадать мы не будем —
Рад ли он, что мы были с ним рядом,
Понял, нет ли, что мы — это люди
Из его же бригады.
Я в глазах не увидел ответа,—
Он тотчас же закрыл их от света,
И, быть может, закрыл потому,
Что забыться хотелось ему.
Тихо сосны и ели
Над землею шумели;
Не свистели немецкие пули...
Мы с ним рядом уснули.

**4**

Жил лесник со своей лесничихой
Возле заводи тихой,
Возле озера, в чаще глубокой,

От селений далеко.
К тем селеньям знакомым
От жилья лесникова
Шли, конечно, дороги лесные,
Дороги глухие.
Заросли они серыми мхами,
Кустами, грибами,
Заросли, потому что лесник
Колесить по кустам не привык:
Он лишь ради базарного дня
Запрягал порою коня,
Чаще ж он по делам неотложным,
По служебным делам всевозможным
Отправлялся дорогой иною —
На лодке водою.

Жил лесник со своей лесничихой
Возле заводи тихой.
Тут-то мы комиссара больного
Положили у хаты сосновой.
Нам воды было нужно,
А фляга — пустая,
И хозяйка сказала радушно,
Березовый сок подавая:
— Пейте, милые, сколько хотите,
А товарища в хату несите...

Острых кос восемь штук
Лесниково скрывало застрешье.
Разве ж он для своих только рук
Столько их понавешал?
Мы с хозяином косим,
Но об этом не спросим...
Пять сынов или восемь
У хозяина было? Не знаем
И допытываться не желаем.
Мы об этом не спросим его,
Потому что не видим ни одного,
Потому что, придут ли с войны
Лесниковы сыны,
Мы не знаем

И тревожить его не желаем.
Видит наши мозоли лесник,
Лица в каплях обильного пота,
И уж знает старик:
Мы от сельской отвыкли работы.
Молча день мы проводим в труде,
Свищут косы стальные.
Как мы жили и где
И посты занимали какие?
Он об этих не спросит делах,
Ждать не станет ответа,—
Знает так, что на прежних местах
Нас теперь уже нету.

Окликая озерные дали,
Кукушки с утра куковали,
Будто клены, березы считали,
Комиссару здоровья желали.
Комиссар понимал, улыбался,
Слушал их,
Поправлялся.

С комиссаром у нас
Молчаливый, нерадостный сговор:
Заведем мы беседу подчас —
О бригаде ж ни слова.
Так семья замолкает порою
Об умершем сыне иль брате,—
Долго имя его дорогое
Не произносится в хате.
Да и незачем боль растравлять:
Похоронен родной и не встанет,
Раны не к чему посыпать
Горькой солью воспоминаний.
Прочь мы гоним вспомин,
Прочь незваный, непрошеный гоним,
Потому что у нас не один,
Не один человек похоронен.
Кто об этом сказал?
Мы не верим в рассказы такие,
И лишь только закроем глаза —

Вновь стоят, как живые,
Молодые да рослые,
Городские, колхозные
Молодцы,
Побратимы,
Бойцы.
Нет, забыться от горьких тревог
Было нам не под силу.
Удержаться Зарудный не мог,
И про знамя спросил он:
— Цело знамя иль нет?
— Цело... С нами оно... — говорю я,
— Покажи...—
Что придумать в ответ?
Показал и себя нее корю я.
Развернули мы стяг боевой —
Яркий, гордый и в горе.
Посмотрел он, потрогал рукой
Это знамя, нам всем дорогое.
Еле-еле слезу удержал,
Слабый, хворый, привстал на постели.
— Выноси! — мне чуть слышно сказал. -
Без меня...—
Мы, потупясь, сидели.
И, смущение наше заметив,
Он отрезал сурово:
— Не привык я на ветер
Бросать свое слово.
Собирайтесь! Сегодня ж
Пойдете в поход...—
Всех он на ноги поднял.
К сундукам нас хозяйка ведет,
Достает нам дорожные вещи,
Словно мать, сыновей собирает.
Вижу, куртку мой друг примеряет
На широкие плечи.
Может статься, сыновний рабочий
Костюм лесничиха дарила.
А куда мы идем среди ночи,
Она не спросила.
Чье же все это? Чье?

Не сказала Прасковья.
Кто носил — не спросил у нее.
Не спросил про сынов я.

Документы прежние спрятаны
За подкладкой, под ватою,
Там же знамя зашито... Пора
Уходить со двора.
Слышны стоны больного —
В бреду комиссар.
«Разве можно оставить такого? —
Печально звенит самовар.—
Ваша спешка его доконала.
Смотрите,
Что сделалось с ним...»
Утром хуже Зарудному стало.
Мы сидим и молчим.

Дни прошли, миновали,
Кукушки откуковали.
Мы в просторные лодки входили,
И плыли, и плыли.
В далях синих и розовых
Тучки сходятся стайками.
Был закат. Через озеро
Проводил нас хозяин с хозяйкою.
Тихий лес подымался стеной
Над извилистыми берегами.
Комиссар полковой
Был теперь между нами.
Мы его подождали,
И этому рад он душою.
Вот и лодки пристали,
На берег выходим гурьбою.
Всех подряд обняла нас Прасковья,
И губы ее задрожали.
— Как родимых сынов, я,
Товарищи, вас провожаю...
— Брось ты плакать, старуха,—
Лесник уговаривал глухо, —
Брось, не надо... — А сам

Он проводит рукой по глазам.
Распрощалися с нами.
Пошли. Сели в лодки пустые...

По просторам земли
Стежки нас повели.
Полевые.

**5**

Месяц стежку в дубняк
Серебристой осыпал метелью.
Не могу я никак
Со своею освоиться тенью.
Только — верь иль не верь —
Я бреду в этой куртке короткой.
Отвыкать мне придется теперь
От военной походки.
Шаг свой полем и лесом
Печатаю под псевдонимом:
Был я Рыбкой Алесем,
Стал Полыном Никодимом.
Да, теперь я — Полын,
А товарищ мой — Ворчик Никита,
А Зарудный — Смирнов: не один
Я иду возле жита.

Ой, скосили его пулеметы,
Под корень скосили!
Сапогами немецкой работы
Его молотили.

Танки, сталью покрытые,
Жито мололи,
Вражьи кони копытами
Хлеб замесили на поле.

Тесто кровью враги поливали,
В самом пекле пекли-выпекали.
И лежит, словно камень,
Хлеб немецких пекарен.

На дороге лежит каравай,
Как на белой холстине,
Дармовой — только рот разевай!
С горя, может, разинешь.

Полем трое нас шло
По тропе незнакомой.
Мы решились, мы входим в село,
Слышим крики и гомон:
Окна свет заливает,
Скрипач плясовую играет.
Кто нас может в селе задержать?
Справки с нами, в кармане лежат.
Есть и подпись на них и печать,—
Дескать, выпущены из острога.
А задумают арестовать—
Мы не маленькие, слава богу.
У крыльца рассказала крестьянка,
Что за пир, за гулянка:
Это свадьбу справляет Медведский,
Подлиза немецкий.
Он три года назад
Ферму сжег и судился,
Свет прошел, говорят,
И домой
Перед самой войной
Воротился.
С ним идет под венец
Под угрозой дивчина:
Не пойдешь, мол, так мать и отец
Головою ответят за сына;
Донесу, мол, что он большевик,
Что теперь он у красных. И точка!..
Перепуганный насмерть старик
Выдает за него свою дочку.
Согласилась и старая мать
На семейной беседе.
Гармонист отказался играть,
Отвернулись от свадьбы соседи.
Пусто в хате. Никто не идет.

Только с улицы в окна несмело
Наблюдает народ,
Чем окончится дело.

Мы вошли. И гостям
Поклонились с порога.
Сам Медведский встает и — к дверям:
— Что за люди?
— Идем из острога...
— Заходите. Прошу... — Нас троих
Он к столу приглашает.
— За здоровье, — кричит, — молодых! —
Чарки нам наливает.
— Будем пить, как бывало,
Будем пить чередой:
За здоровье — сначала...
— Молодой!..
— Молодой!..
Мы в лицо ее смотрим сейчас,
А в лице ни кровинки,
Словно тут и не свадьба у нас,
А поминки...

Тут по струнам скрипач,
Как потерянный, водит.
Не «Лявониха» — плач
У бедняги выходит.

Это что ж за порядок такой,
Что за скрипка такая?
Пилит батька родной,
Замуж дочку свою выдавая.

Почему головою поник?
Что не грянешь удало?
От игры ли отвык
Или выпито мало?

То ль хоронишь ты дочку в тоске
И от плача все струны оглохли?
То ль на светлом смычке

Твои слезы еще не обсохли?

Брось пиликать, приятель,
В хате
Немецкого зятя!
Ты смычком проведи басовито —
Пляшет Ворчик Никита.
Вот уж ватник снимает, взгляни,
Как на свадьбе он пляшет,
Пляшет так, как в бывалые дни
Все плясали по селам по нашим.
Пляшет, может, за сотню ног,
Громко плещет в ладони.
Входят люди толпой на порог —
Жаль, что нету гармони.
И девчата становятся в круг,
Подпевают девчата,
Будто все очутилися вдруг
На колхозной на свадьбе богатой.
Будто немцев село
Никогда не видало.
Будто солнце взошло,
Будто ночь миновала.
И как будто опять
В поле утро зовет молодое
Рожь высокую жать,
Жито жать золотое.
Снова ясные дали встают,
И то громче, то тише
Перепелки над нивой поют...
Музыкант, неужели не слышишь?
Рад Медведский — и выпил изрядно,
И к тому же все вышло так складно:
Стало шумно и людно в дому,
Мы — причина всему.
Полицейские должности нам
Обещает хозяин в награду.
— По рукам? — говорит.
— По рукам.
— Рады службе?
— Конечно же рады. —

В круг выходит он:
— Пью
Я за женку свою,
А вторую я пью
За удачу свою,
За честное застолье,
За богатое поле.
Чтобы гречка цвела,
Чтобы речка текла,
Чтоб хлеба за рекою
Вилися трубою!

И он стискивает кулаки,
В грудь колотит:
— По-моему будет!
Соловки, — он кричит, — Соловки
Меня вывели в люди!
Ферму я подпалил? Подпалил!
Признаюся вам, люди.
«Петухи», что я в полночь пустил,
Меня вывели в люди…

Тут встает, опираясь о стол,
Наш товарищ Зарудный.
— Ты, — сказал он, — не в люди пошел,
А в Иуды…
И не жито тебе на полях,
А каменья уродит земля.
Пил я чарку за молодую,
Пью другую
За мать, за отца,
За их сына-бойца.
Третью чарку я пью
За погибель твою!

Грянул выстрел в затылок Иуде,
Мы этого даже не ждали.
Не Зарудный стрелял.
Что за люди
С порога стреляли?
Что за люди? Из хаты выходим,

Но нигде никого не находим.
Мы торопимся — и не зря:
На востоке алеет заря,
Тает сумрак, дорога светлей...
Вышли в поле. Хватился Никита:
Его куртка на свадьбе забыта.
— Хорошо, — говорит он, — что в ней
Ничего не зашито...

Мы идем.
Начинается жито.

**6**

Постепенно привык я шагать
По лесам, по болоту,
Перескакивать с гати на гать
И с колоды гнилой на колоду.
Я смотрю — скоро кончится день.
Солнце вновь у меня за спиною.
Я привык... Узнаю свою тень,
Что шагает со мною.
Не один я — привыкли мы все
По воде ходить, по росе,
Через лес, через луг, через лог, —
По дорогам и без дорог.

И случилось, что мы на закате
Пришли к Лизаветиной хате.

В стороне от проезжей дороги
Стоит хуторок одинокий —
Лизаветина хата.
Мы стучимся...
Гостям она рада.
Тотчас стол Лизавета накрыла,
Нас к столу пригласила:
— Ешьте, пейте...

И пили мы, ели.
Всем троим постелила постели:

Спит Смирнов на перине в доме,
Я — в сарае на свежей соломе,
А для Ворчика место в клети.
Столько было хлопот Лизавете!
На солому пахучую лезу
Я под самую крышу.
Тихо месяц встает из-за леса,—
Сквозь расщелины вижу.
Я лежу себе, курткой накрытый,
В куртке знамя бригады зашито,—
За него головой отвечаю...
Думы думаю...
Засыпаю...
То ли вправду, то ль чудится мне —
Заскрипели ворота сарая,
Наяву или, может, во сне
Зашуршала солома сухая?
Просыпаюсь я: — Кто это?
— Это...
Ты не спишь?.. Это я, Лизавета...
Я и в хате была — не спится,
Я и в клеть зашла — не лежится
И сюда вот пришла я, вдовица...
Дозволь примоститься... —
Села рядом со мной Лизавета:
— А зачем вам шататься по свету? —
Говорит она, тихо вздыхая. —
Посмотри-ка, удача какая:
Живу я отлично,
Единолично...
Иль не люба, не мила?
Иль работаю мало?
Все луга покосила,
Нынче жито дожала...
Оставайся со мной честь по чести,
И пойдем мы с тобою вместе
По спокойной ровной дорожке,—
Ни войны тебе, ни бомбежки...
Оставайся...
— Пойду...
— До Урала

Все как есть немчура позабрала.
Ты подумай…
— Что ты сказала?
— То, что немцы дошли до Урала,—
Так их радио передавало.
Путь далекий. Достанет ли силы
Пепелища считать да могилы
По дорогам, а их не мало. Ну?
— Пойду! — Лизавета встала.
— Душно тут, — говорит, — не спится.-
Снова в клеть заспешила вдовица.

В небе утреннем скрылся
Над желтою нивою сжатой,
С дальней тучкою слился
Дымок Лизаветиной хаты.
Извиваясь, как змеи,
Все дальше ведут нас тропинки.

Подневольные жнеи
Нам песню поют на дожинках.

Крестьянская хата
Стояла над светлой рекою.
И жил там оратай
С женою
И дочкой родною.

Пришла к ним недоля,
Пришла и назад не уходит:
По житному полю
Минеры немецкие бродят.

Зачем же высокое жито
Земля породила,
Коль немцами в жите зарыта
Нечистая сила?

— Жать нынче не станем, —
Хозяин жене объясняет.
Но дочку без хлеба оставить

Жена не желает.

Тайком поднялася,
На зорьке ушла за ворота.
На ниве своей занялася
Привычной работой.

Проснулся хозяин, дивится:
Немало нажатого жита.
Лежит его жница
Средь поля убита.

Ее на кладбище из хаты
Снесли, схоронили,
Но дочку без хлеба оратай
Оставить не в силе.

Проснулася дочка и вышла:
Все жито пожато.
Как сноп, на снопах неподвижно
Лежит ее тата...

Средь поля стоит молодая,
Разводит руками.
Стоит и не знает,
Что делать теперь со снопами.

В копну, как могла,
Их сложила, вздохнула глубоко.
В деревню пошла,
Что за речкою недалеко.

Сказала соседям:
— Возьмите,
Возьмите копну золотую.
За эту копну окажите
Мне милость такую:

Срубите лесину,
Отцу домовину
Скорей из нее смастерите.

А в ту домовину
Меня, сиротину,
С отцом заодно положите…

В небе утреннем скрылся
Над желтою нивою сжатой,
С дальней тучкою слился
Дымок Лизаветиной хаты.
Мы идем по равнинам,
Ту горькую песнь допеваем.
Долго ль, нет ли идти нам —
Об этом мы сами не знаем.
Не хотим говорить мы об этом,
Потому и запели.
Ходим, бродим по свету,
А дойдем ли до цели?
— И куда, и куда мы идем? —
Крикнул Ворчик со злостью.—
И в какую могилу несем
Наши кости?
Для чего эта вся кутерьма?
Может, правду вдова мне сказала,
Что коричневая чума
Доползла до Урала?
Может, нам через эту чуму
Не пройти, не уйти из неволи?
Что молчите? Кричу я кому?
Самому себе, что ли?
Или, может, на ветер кричу,
Может, слух ваше ухо утратило?..
Я хочу, самолично хочу
Слушать радио.
Поняли? Радио!

**7**

Глушь. Отсюда советские люди
Тайком говорили с Москвою.
Чаща. Провод антенны
Высоко закинут на хвою.
И, шалаш охраняя лесной,

Белки носятся над головой.
И сюда — через топи, леса и поля —
Докатился нежданно
От Москвы, от созвездий Кремля
Голос диктора Левитана…

Мы в лесу уже третий день,
Нам с приемником трудно расстаться,
Перед ним я уселся на пень —
Не могу оторваться.
И к нему мои руки
Привыкли, как раньше к штурвалу.
Спать ложимся под звуки
«Интернационала».
Бьют часы. Молча думаю я,
Город свой вспоминаю.
Где-то бродит родная семья?
Где жена с малышами?
Не знаю.
Может, пали они под огнем,
Может, пуля в дороге догнала?
Сводки слушаем ночью и днем —
Сводки радуют мало.
Слышим: солнечный город наш
Взяли полчища вражьи…
Одиноко иду за шалаш,
Что ты, белка, мне скажешь?
Разве мало дорог
Я измерил своими ногами?
Разве жлобинский ров
Не своими я видел глазами?
Дети, матери, старики
В нем зарыты живыми.
Долго, долго пески
Шевелились над ними.
И сейчас, может быть,
Шевелятся тревожно.
Разве можно такое забыть?
Слышишь, белка? Забыть невозможно.
Разве лай душегубов,
Двуногой немецкой скотины,

Лязг стальной, барабаны и трубы
Слушать нам не противно?
Разве слушать не тягостно марши,
Марши фашистов?
По земле мы идем иль по Марсу,
Зверек мой пушистый?..
— Что сидим, комиссар полковой? —
Ворчик стал торопиться.—
Этак нам не видаться с Москвой
И к своим не пробиться.

Снова ветер шумит полевой,
Снова стежки, пригорки, криницы.

Мы пошли,
Только вдруг отчего
Перестал торопиться Никита?
То внезапно потянет его
Отдохнуть возле жита,
То присядет на камень
В лесу на поляне
И в сапог свой полезет руками,—
Дескать, гвоздь ему ногу изранил,
То песчинку ругает потом,
Что под веко попала.
Не песчинка попала, а дом,
Где, наверно, жена ожидала.
Дом отцовский, знакомый порог,
Он зовет неотступно, упрямо.
А в лесу — перекресток дорог,
Свороти — и шагай себе прямо.
Мы садимся, А Ворчик все бродит, —
Знать, места себе не находит...

Дороги, тревоги,
Мгновенья, сомненья,—
Цепляются ноги
В лесу за коренья.
На топкую гать
Он, не видя, ступает.
Хотел бы отстать,

Да решимости не хватает.
Догадались мы сразу, о чем
Так тоскует Никита...

Ночь свежа. Мы с Никитой вдвоем
Моей курткой накрыты.
Он ко мне повернулся спиной.
Спит. И я засыпаю.
Ночь. Над ним, надо мной
Глухо шепчет сосна вековая...

Я проснулся полночной порой,
И зуб на зуб не попадает.

Молчалив затуманенный лес.
Догорает костер позабытый.
Где Никита? Никита исчез.
Нету рядом со мною Никиты.
Огляделся растерянно я,
Сердце вдруг онемело:
Где же знамя? Где куртка моя?
Что за странное дело?
Что придумаешь? Скажешь кому?
Разбудил я Смирнова.
— Знамя! Знамя! — твержу я ему.
— Знамя! Знамя! — одно только слово.
Долго с ним, с комиссаром своим,
Мы кричали, аукали, звали.
Лес остался глухим.
Лес молчал.
Мы напрасно кричали.
Не ответила темная гать.
Не ответил Никита... Немало
Он прошел. До него уж, видать,
Наше слово не долетало.
Мы сидим у костра своего
И молчим. Говорить бесполезно.
Было знамя — и нету его.
Знамя наше исчезло.
А когда-то не раз меж собой
Мы мечтали с волненьем и жаром,

Что пойдем с этим знаменем в бой,
Что его сохраняем недаром.
А теперь? Горький дым
Нам глаза выедает.
Мы сидим и молчим,
И печаль нас к земле пригибает.
Не находится слов
В тяжком горе, средь ночи безлюдной.
Вдруг он вспомнил, что он не Смирнов,
Не Смирнов, а Зарудный,
Что он долг исполняет свой
И беде поддаваться не хочет,
Что он наш командир боевой,
А Никита — наводчик...
Не для радости, не для веселья
Шли мы к Ворчику на новоселье.

**8**

Взял он куртку. И я не пойму,
Для чего это надо,
Что за польза ему
Уносить с собой знамя бригады?

Может, он, собираясь домой
От друзей своих тайно,
Наше знамя с собой
Захватил не случайно?

Может, он через фронт перейдет
С дорогой своей ношей?
Будет слава ему и почет, —
Дескать, парень хороший,

Не какой-нибудь трус иль прохвост, —
Про Никиту подумает каждый:
Сам-де вышел и знамя принес, —
Значит, стоящий, стойкий, отважный.

Как кузнечик, часы на траве
Молоточками бьют-выбивают.

Мы устали. Сидим.
В синеве
Паутинки плывут-проплывают...

А быть может, к отцу
Шел он с думой иною:
Захотелось ему, беглецу,
Тишины и покоя?

Может, жить пожелал,
Как живет Лизавета.
Но зачем тогда знамя забрал?
Не находим ответа.

С ним к немецким властям
Он задумал явиться, быть может,
Чтоб продать его там
Подороже.

— Вам, — он скажет, — принес я его
Из горячего боя.
И за это прошу одного —
Тишины и покоя.

Пять минут, как одну,
На траве часы отсчитали.
Комиссар поднимается: — Ну!.. —
Мы опять зашагали.

Целый день мы брели
По лесам, по пригоркам, по скатам,
Поздно ночью в деревню вошли,
Постучалися в хату.
И на стук наш в ответ
Человек к стеклу припадает.
Он! Сомнения нет...
Двери нам открывает.

...В этой хате месяц назад
На постое немцы стояли.
За малиной ходили в сад,

Груши спелые рвали.
На чужие кровати
Ложилися в хате
Три солдата, три сукиных сына.
Одному приглянулась некстати
Молодая хозяйка — Марина.
Захотел обвенчаться он с ней —
Для забавы, на несколько дней.
Не сдалась, не склонилась она,
На глумленье идти не хотела.
Под окном удавилась она,
Под окном, на березе на белой.
Обвенчалась Марина с петлей
Да с сырою могилой.
«Отомсти, — написала, — родной,
Отомсти им, мой милый.
Не хочу я невольницей жить.
Лучше сгину я, сгину...»

Говорит он, а голос дрожит.
Мы молчим.
Запалили лучину.
Нас за стол приглашает он сесть,
Предлагает нам ужин.
Нет, не сядем. Не хочется есть.
Ужин не нужен.
Может быть, мы устали? Тогда
Он постелит постели.
Вот запели уже кочета...
Нет, мы спать не хотели.
— Так зачем же пришли вы, зачем? —
Он спросил: — Что играете в жмурки? —
Я ответил:
— Пришли мы затем,
Что у нас не находится куртки.
Ты присвоил ее... —
Он уходит за перегородку,
И выносит, и отдает,
Виноватый и кроткий:
— Холод был... Вы могли и одной,
Комиссаровой курткой, накрыться...

Из-за мелочи из-за такой
На меня вам не стоило б злиться…
— Да ведь знамя же в куртке лежит!
— Знамя? — Ворчик в лице изменился,
Побледнел, посерел. Говорит:
— Видно, ум помутился…
Лизавета пророчила мне,
Будто немец дошел до Урала, —
Продолжает он, словно во сне, —
И подумал я:
Все пропало!
Эта дума, эта беда
День и ночь не давала покоя.
Я совсем помешался, когда
Слушал радио под сосною.
Там решил я в ночи,
Под навесом зеленым,
Что уж лучше лежать на печи,
Что теперь не уйти из полона.
Надоело бродяжье житье,
И надежда одна оставалась,
Что с женою найду забытье,
Позабуду беду и усталость.
Больше думать не мог ни о чем,
Убежал, не простился.
Знамя! Я позабыл о нем,
Торопился я, торопился.
Как домой я бежал!
Как минуты считал с нетерпеньем!
Не застал я жены, не застал,
Не нашел я забвенья.
Стал не мил мне отцовский порог
И углы этой хаты…
Знамя! Разве припомнить я мог,
Коль такая утрата?

Это правда, видать по всему.
Ничего тут не скажешь.
Если б мы не явились к нему,
Он про знамя не вспомнил бы даже.
Он забыл — понимаем без слов —

Все на свете:
Кровь товарищей, славу бойцов,
Что клялись перед знаменем этим...
И сказал комиссар:
— Пошли!..—
Старики вслед нам молча глядели.
Мы им правду сказать не могли,
Огорчать не хотели.
Пусть не знают вовек
О позоре их сына,
Пусть решат, что пошел человек
Отомстить за Марину,
И за них, и за дом, и за сад,
И за груши, и за малину.
Пусть с наградой назад
Ожидают родители сына.
Им и сын ничего не сказал,
Покидая родимую хату.
Ничего он в дорогу не взял,
Только взял под навесом лопату.

Он могилу копает сам,
Сам себе на лесной поляне.
Ожидаем мы. И без конца
Длится тягостное ожиданье.
Пишем Ворчику приговор
Мы от имени нашей бригады.
Смотрит Ворчик, потупивши взор,
И не ждет, и не просит пощады.
Роет яму наш бывший друг
На лесной поляне.
И сдается: не сосны вокруг
Здесь застыли в суровом молчанье.
А бойцы батальонов и рот...
Мы их видим перед собою,
И на лицах у них кровь и пот,
И земля — после боя.
И, решимостью грозной полны,
Они требуют высшей меры
Убежавшему от войны
Человеку без веры!

## 9

Скоро нас колея полевая
Довела до родимого края,
До сторонки, где жил я и рос,
До знакомых дубов и берез...
Здесь скворечник я видел не раз.
Где же этот скворечник сейчас?
Дуб столетний стоял на лугу.
Почему же ему
«Добрый день» я сказать не могу?
Не узнать мне деревни никак:
Где знакомые хаты, ветряк?
Где же школа? Ни школы, ни хат.
Только черные трубы торчат.

Лета бабьего теплые дни,
Я на пне примостился в тени
И дневник продолжаю свой.
Ох как хочется, братцы, домой!
Сына, дочку увидеть бы мне!
Дом отцовский — чуть-чуть в стороне,
Мне отсюда местечко видать,
До местечка — рукою подать.
Коль идти прямиком до него,
Верст двенадцать будет всего.
А направишься шляхом —
Двенадцать с гаком.

Легок путь до родного села,
Только тяжко сидеть у стола.

Дочка батьке задаст вопрос:
«Тата, ты молока принес?»
А от сына услышу я:
«Ты из Минска привез мне коня?..»

На пеньковой
Веревке домой
Ни коровы
Я, ни коня

Не привел за собой.
Не принес для детей
Ни игрушек и ни сластей.
Лишь от каждого глаза принес
По пригоршне соленых слез.
Но никто этих слез не попросит,—
Их у матери досыть.

Нет, не так я приду в свой дом,—
В новой каске приду, со штыком.
Не скитальцем и не бедняком —
А войду я хозяином в дом,
Солнце в дом принесу,
А не ночь,
Молоком
Напою свою дочь.
Посажу тогда сына я
На живого,
На боевого
Коня...

Будет время ребячьих утех,
Будет смех — я принес им смех,
Будут слезы — я детям принес
Каску, полную радостных слез...

А теперь не могу, не хочу
Видеть поле и каланчу,
И родное местечко вдали,
И знакомые крыши...

— Пошли!..
Листвою, дубровы,
Мой след заметите!

Бывайте здоровы,
Назад меня ждите!..

Здесь всему я чужим кажусь,
Я в родные криницы гляжусь.
— Кто ты? — мне говорят они. — Чей? —

Я гляжуся в лесной ручей,
А ручей по оврагу Шумит:
— Это что за бродяга
Стоит?
— Ваш я, свой!
Здесь я жил, ходил,
Часто в летний зной
Вашу воду пил.—
Но везде мне ответ один:
— Ты не Рыбка — Полын,
Рыбка был молодой,
А ты — с бородой... —
Пусть я с бородою,
В лохмотьях постылых,
Но только былое
Забыть я не в силах.
Пусть взгляд мой темнее,
Пусть пальцы грубее, —
Тем крепче сомкну их
На вражеской шее!
Листвою, дубровы,
Мой след заметите,
Бывайте здоровы,
Назад меня ждите!..

Через желтую заметь лесов,
Мимо нашей стоянки,
По корням придорожных дубов
Друг за дружкой грохочут фурманки...
Ветер мертвой листвой
Их следы заметает в печали:
— Эй, куда вы?
— Домой...
— Уходили, да вот опоздали...
— Не успели... Немецкие пули
Назад нас вернули... —
Многих, многих я здесь узнаю,—
Часто с ними встречался, бывало.
Дед спросил про деревню свою:
Может, видел я? Что с нею стало?
Но для всех я казался чужим,

Не узнали — зарос бородою…
Может, здесь и мои малыши,
Может, встречусь с женою?
Едут люди, а ветер
Следы заметает и свищет.
Едут матери, дети
На родимые пепелища.

Мы с Зарудным лежим за дубами,
Молчаливы и строги.
Впереди перед нами
Перекрещиваются дороги.
Мы глядим из засады,
Как движутся вражьи отряды
По дорогам на крепких машинах,
В шинелях мышиных.
Видим мы: две фурманки
У обочины стали,—
Их немецкие танки
С дороги согнали.
Люди слезли, коней распрягают,
Костер разжигают.

Хлопчик босый бежит меж дубами
За дровами,
Хлопчик с русыми волосами,
С голубыми глазами.
Я увидел, сдержаться не мог,
И окликнул его:
— Василек! —
С удивлением глядя,
Он стоит предо мною:
Что, мол, это за дядя
С такой бородою?
Золотая
Нас осыпает
Пурга,
Лист осенний по ветру несется.
— Жил ли в Минске ты, хлопчик?
— Ага!
— Где же батька твой?

— С немцами бьется.
— Как из Минска ты уходил,
На квартире коня позабыл,
Ты катался на этом коне,
Не хотел расставаться.
Конь сгорел, Василек, в огне…
— Пусть сгорел. Не хочу я кататься.
— А чего ж ты хочешь?
— Хлеба кусочек… —
Хлеб? В мешочке у нас
Оставалось немного:
Неприкосновенный запас —
Полбуханки на всю дорогу.
Я достал из мешочка:
— Бери!..
Это хлеб для тебя и сестры.
Ешь его на здоровье… Бери же!..—
Робко он подошел поближе,
Подошел и глядит на нас —
Люди добрые, хоть и чужие.
И не верит, и сами из глаз,
Как горошины, крупные,
Не скупые,
Слезы брызнули, катятся вниз,
Скорбно падают у подножья
На сухую траву, на опавший лист
И на сердце мне тоже…
Я отдал ему хлеб, а сам
Стал за дубом шумливым
И гляжу, как бежит по кустам
Хлопчик с хлебом,
Счастливый.
Словно сразу не стало забот,—
Мчится с ношей своей к фурманке,
Словно хватит на целый год
Дорогой полбуханки.
Мчится босый мальчонка к семье
Прямиком, без дорог и дорожек —
По листве, по холодной земле
И по сердцу мне тоже…
То ль дорога меня извела,

Что не мог я глядеть, —
Не знаю,
Но глаза мне застлала мгла,
И пошли мы, и след замела,
Замела метель золотая.

**10**

Вылез месяц — серебряный рог
Осветил из-за тучи болотце,
Мы ползем.
Слышат кочки и мох,
Как в груди моей сердце бьется.
Проклинаем мы первый ледок,
Что хрустит под локтями.
Перед нами сена стожок,
Часовой, солдат перед нами.
Немец дремлет, и — нечего ждать.
Все равно обойти невозможно!
Подползли. Задушили.
Опять
Ползем осторожно.

Мы на воле,
Блужданьям конец!
Перед нами советский боец.
Перед нами родина снова!
И сказать не могу я ни слова,
Лишь губами к земле приник
И целую ее молчаливо…

Нет, пишу я не просто дневник, —
Приговор выношу справедливый.
Я на кровь на людскую глядел,
На пожары, на пепел летучий
И не в строки собрать их хотел,
А в могучую тучу.

Чтоб ответили наши враги
В Судный день за свои преступленья.
Пусть же пламенем дышат листки!

Пусть же молний разящих штыки
Весь, от первой до этой строки,
Приговор приведут в исполненье!

## ЭПИЛОГ

Больше года минуло с той даты,
Много в море воды утекло,—
И по зимней дороге бригада
Четким шагом входила в село.
Щеки ветер холодный лижет,
Иней лег на ушанки,
На халаты и лыжи,
На танки и санки.
Каждый шел молодец молодцом,
Глядя твердым, уверенным взглядом.
Вел полковник Зарудный бойцов —
Командир бригады.
И село их встречало
Во всей их суровой красе.
Кто сказал, что бригады не стало?
Что погибли товарищи все?
Кто поверит, друзья,
В небылицы такие?
Вот она — боевая семья!
Вот они — дорогие,
Молодые да рослые,
Городские, колхозные,—
Вот они, словно белая туча,
Грозно движутся через снега.
Скоро, скоро ударом могучим
Разнесут они в клочья врага!

1942 г.

## Стяг бригади

### 1

Мов дубовий листок,
збитий бурею з гілки нежданно,
Рідний Мінськ я покинув,
німецькими бомбами гнаний.
Я всю ніч поспішав
Повз хліба і дерева зелені,
Й до свитанку мій город палав
За плечима у мене.
В невимовній скорботі,
Присівши спочити край хати,
Я почав у блокноті
Мандрівний щоденник писати.
День вчораній, і ніч, і оцей
Сірий ранок в тумані густому,
Плач і стогін людей —
Все списав я, забувши про втому.

Що почув я від хатніх речей,
Вирушаючи з дому.

Хатні речі я всі оглядав
З мовчазною журбою:
Всі просили, щоб я їх забрав,
Захопив із собою.
Всі миски і ложки
Так і рвуться за мною із хати,
І не хочуть книжки
На фашистськім багатті палати.
Кінь, розставивши ноги,
Не ноги — колеса дебелі,
Смутно мовив: — На кого
Лишаєш ти нас ув оселі?
Забери мене звідси мерщій,
    Адже я тут загину...
    Хіба я по квартирі оцій
    Не возив твого сина?
    Як війна почалась, ти, господарю, був на районі,

І не знаєш, що в домі у нас вже немає
ні сина, ні доні.
Повезла їх учора
До поїзда злякана мати,
А мене вона з горя
Не змогла із собою взяти.
Не хотів мене кидати син,
Як рушав до вокзалу,
Залишать не хотів мене він
Ворогам на поталу.
«Як до батька в район приб'ємось,
Батько купить нового»,—
Господиня сказала.
І ось
Я, як бачиш, стою край порога.
Ти нового коня не купуй йому, підемо разом.
Поспішаймо до сина твого!
А притомишся часом,
Хоч і тяжко мені,
Та тебе підвезти я в спромозі.
Мов на справжнім коні,
Будеш їхати ти по дорозі...
Лялька мовила стиха:
— Й мене вирятовуй із лиха...
Я ж без ліку ночей
Сон твоєї дочки пильнувала,
Я й на хвильку очей
Коло ліжка її не стуляла.
Дай мені свою руку, не жди,
Не сумуй на порозі,
І, як доньку, мене поведи,
В людськім натовпі по дорозі.
Дітям тяжко в дорозі, болять із
незвички їм ноги,
Але я ж тільки кукла,
кукли не бояться дороги.
Дітям курява рот забива,
Вони просять то їсти, то пити,
Але я ж нежива,
Я нічого не буду просити.
Дітям страшно, як бій,

Як бомблять «месершміти» дорогу,
А мені, неживій,
Ганчірняній — не страшно нічого.
А спочити в дорозі захочеш —
Ми звернемо в пущу.
Буду сон стерегти твій охоче,
Очей не заплющу.
Обдивившись всі речі з журбою,
Я взяв із собою
Тільки ложку,
По праву
Запхнувши її за халяву.
Ложка ця пригодиться для діла
В дорозі походів.

Чим мене моя вулиця стріла,
Коли я виходив?

Дружно жив я із нею
колись у години веселі.
Скільки раз я проходив
отут по широкій панелі.
Вчувши крок мій, вона
відкликалась луною до мене,
І гукала у восьмий під'їзд, у подвір'я зелене.

Йдеш і бачиш було: у вікні
Вогник приязний світить,
І в нічній тишині
Облягаються мої діти.
А яка вона стала
Вузька, моя вулиця, нині!
Наче після обвалу
Проїзд у міжгірній долині.
То не лампи ясні
Сяють з вікон на липи медові —
То фашистські вогні
Нищать наші квартали чудові,
Я пізнати не міг
Ні під'їзду свого, ні каштанів;
Тупіт безлічі ніг

Заглушив мене громом нежданим.
Підхопив він мене,
Моє горе, жадання, тривоги
І за місто жене,
Бите скло мені кида під ноги.
Мов листок, що зірвав
Його вітер із гілки нежданий,
Я столицю лишав,
Вогняною навалою гнаний.
До походів звикаю вже й я,—
О, їх буде ще сила!
Довго вулиця рідна моя
Мені в пітьмі світіла.
І при світлі отім
Відзначаю я з болем на серці
У блокноті своїм
Час її незабутньої смерті.
Я присвячую тим ці рядки,
Кого кулі скосили,
Хто на бруку лежить без руки,
Без життя й без могили.

Хочу я, щоб віки
Чорних асів прокляттям спалили.
Щоб спалили убивцю того,
Його сина й онука,
Хто з-під крил бомбовоза свого
Кинув першую бомбу на брук наш.
Хай загине весь рід
І того, хто останнюю скине,
Хай весь рід, увесь збрід,
Усе кодло фашистське загине!

А тебе, наша вулице
Ново-Московська, звіщаю,
Що до війська червоного
Я з усіма поспішаю.
Хоч і стерта ти, бачу,
Та пам'ять твоя не зітреться,
Бо гуркоче твій попіл гарячий
Усім нам у серці.

Я тобі обіцяю
і попелом рідним клянуся,
Що з дороги вночі не зіб'юся,
Вернуся, вернуся!..

2

Рідний Мінськ я покинув,
Пожаром і бомбами гнаний.
Хто сказав, що мій город загинув,
Мій город коханий?

Я не вірю ні загравам ночі,
Ні хмарищам диму,
Бо чому, як заплющу я очі,
То враз перед ними

Мінськ живий виростає, —
Дзвенять на майдані трамваї,
Трупів там я не бачу,
Не ллються там сльози дитячі?..

Що мене з мого міста дороги
Ведуть — я не вірю,
Що по їх мої стомлені ноги
Ідуть — я не вірю.

Я не вірю ногам і дорогам,
Дорогам безкраїм,
Що ведуть нас то полем разлогим,
То темрявим гаєм,

Я не вірю, що це ось мінчани,
Хіба це мінчанам
Молоко пропонують селяни,
І в хатах частують їх чаєм.

З літаків я не зводжу очей
І не вірю,— чого то з блакиті
Бомби й кулі летять на дітей,
Що ховаються в житі.

Як же може усе це збагнуть,
Зрозуміти людина?
Хіба діти, що полем ідуть,
То — військова частина?

Що старенька береза від куль
І мене захищає, —
Я не вірю.

Військовий патруль
Документи мої проглядає

З жита вийшов солдат:
— Звідкі йдеш
З Мінська?
— З Мінська... зостатись
Без домівки прийшлось мені теж.
— А куди?
— Призиватись.
— В те містечко?
— У те.
— А чого ж не призвався ти, брате,
Як ішлося на те,
В себе, в мінському воєнкоматі?
— Розбомбили.
Мене пропустили.
Вже он видно мені
І рови й бліндажі серед гречки.
Он вали земляні...
Я спішу.

Та оце вже й містечко.
В усіх хатах підряд
Вікна навстіж, закреслено шиби,
Люди дивляться з хат,
До безхаття звикаючи ніби.
Он жінки на дорозі
Стоять в невимовній тривозі.
Проминаю за хатою хату,
Ось і ганок военкомату.

— Ваше прізвище?
— Рибка.
— Як звати?
— Зовуся — Олесь я.
— Рік народження? — швидко
Занотовує писар...
— Професія...
Зовсім інший я став,
Від чобіт до пілотки зненацька
Сам себе не впізнав —
І хода і постава солдатська.
Із домашніх речей, зі своїх
Особистих, єдиних —
При собі я зберіг
Тільки чоботи, ложку й годинник.

Ложка, звісно, потрібна мені,
Для борщу та для каші.
Ну і чоботи теж на війні
Добра штука —
В бою і на марші.

А годинник? Щасливий його
Кине так, без уваги,
Бо завжди він од щастя свого
П'яний, наче від браги.

Я ж годинник узяв,
Бо за ним
Я свій час вивіряю,
А щасливцем не був я таким,
Бути ним
Не бажаю.

Нащо доля мені отака
В час народного горя,
Коли кров розлилася людська
Скрізь — від моря до моря.

Я з тобою пройду всі дороги,

Годиннику, брате,
І побачу я час перемоги
На твоїм циферблаті.

Нам гармати вже чутно,
Їх відгроми ловить чагар.
Ми йдемо.
Викликає Зарудний —
Полковий комісар.
Комісар доручив мені стяг
Бойової бригади.
Як святиню, той стяг у боях
Буду я зберігати!

## 3

Фронт давно вже проходить за нами
Далеко на сході,
Ми ж на місці стоїм на тім самім,
Застряли, та й годі.

Ні на схід, ні на захід дороги
Нам більше немає.
Ні зв'язку, ні підмоги,
А ворог петлю затягає.

Ніяк нам у тривожній годині
Підмогу підкинуть.
Ми пробитися звідси
повинні,
Або мужньо загинуть.

Осідлала бригада сошу,
Залягла у подвір'ях...
І хотів би, та як опишу
Бій за річку, за згір'я?
Не опишеш, як камінь горів,
Як залізо стогнало;
Як бомбити по сім літаків
На сосну налітало;

Як ріділи полки наші, роти виходили
з строю;
Як начштаб і комбриг наложили
в бою головою;
Як салют коло їхньої ями
Дали ми могутній;
Як потому командував нами
Товарищ Зарудний;
Як ішли, як косили нас кулі,
А ми їх не чули;
Як прорватися нам не вдалося,
Відійти довелося.

Усього не опишеш, бо слів
Для всього того мало.
Як патронів у наших бійців,
Як снарядів не стало...
Ворог лізе і лізе,— лізе
В броні, у залізі.
Він радіє уж,е перемозі;
Коло стягу стою я в тривозі.
Вясе бригада навали не спинить.
Люди гинуть і гинуть.

Я не знаю, чи варто писати
В таку хвилину?
Час настав...

Треба стяг рятувати.
Я стяга на глум не покину.

З древка стяг я зриваю,
На вулицю вибігаю.
Тихо стало на вулиці.
Тихо.
Що за лихо?
Кулеметник убитий лежить
За своїм кулеметом.
Мов пітається: хто там біжить?
Чом підмога не йде там?
Я свій крок зупиняю.

Він чесно стояв до кінця:
Більше в нього патронів немає...
Останні були у бійця.
— Стяг виносиш? Неси до своїх...—
Каже зір його впертий: —
Честь забитих усіх
Ти виносиш,
Цей стяг наш — безсмертний.—
Я біжу. Захиталася хата —
То вдарила наша гармата.
Я до неї пускаюся в сад,
Оббігаючи хату.
Чую постріл: пускає снаряд
Танк німецький у нашу гармату
Свищуть кулі. Снаряд пролетів.
Вибух знов мені чутно.
Підбігаю:
Лежить між кущів
Край гармати... Зарудний!
Він лежить у крові нерухомо.
Невже його вбили?
Я кричу, як глухому,
Кричу я, гукаю щосили.
Я торкнув його злегка. На мить
Він очувсь і — без пам'яті знову...
Далі, бачу, наводчик лежить
У землі коло рову.
І його я тривожу. Наводчик
Над ровом сідає...
— Хто ти є? — протираючи очі,
Мене він питає.
— Свій, не бачиш?
У парі
Нам легшою буде дорога.
На шинелі моїй комісара
Несемо полкового.
Бредемо ми коноплями згинці,
Йдемо по стежинці...
Не забути мені до останку
Ні чорного ранку,
Ні стежини, що нас від села

До струмка привела.

Він полями петляє собі
Крізь комиш та крізь лози.
Що робити? Дивлюся в журбі
На шляхи, на обози
І на військо, що їде, іде
По усім видноколі.
Не сховає нас поле ніде —
Вже пооране поле.
Що ж, ручаю, ти нас приймай,
Поведи нас водою потоку,
І кущами з боків заслоняй
Од німецького ока.

Ми несем комісара, і ти
Поможи йому вижить на світі,
Хмелем лози свої обплети
І тумани розвішай по вітті.

Захисти комісара від куль,
Потрудись для його супокою.
Як де буде німецький патруль,
Оббіжи стороною.

Стяг бригади несу я, знай,
Що загинула нині,—
Поведи нас у хащі, сховай
Од біди в гущавині.
Гомонить собі брід,
Камінці на пісок розтирає...
Тихий хлюпіт чобіт
У густих комишах завмирає.
Із-за них все одно, що з-за стін
В ранній парі потоку
Ані касок солдатських, ні спин,
Не помітити збоку.
Гірко людям отим!
А один з їх не вірить, як в казку,
Що бреде він туманом густим,
Що його ото чоботи й каска.

Він не дасть собі ради,
Чого він з містечка тікає,
Нащо прапор бригади
У пазусі він зберігає.
Що вони отут бродять в лозі,
І що мало їх, мало,
Що загинули друзі усі,
Що бригади не стало.
Хто сказав це? Він вірить не хоче
В слова оті чорні,
Бо чому, як заплющить він очі,
Стоять непоборні
Наші хлопці чудові,
Молоді та бідові,—
Бойова наша, славна сім'я?

Чоловік той — це я.
І не віриться зовсім мені,
Що ховаємось ми в гущині,
Що веде нас ручай безіменний
У бір у зелений.

Безіменний ручай нас привів
До соснової тиші.

Ми виходимо з очеретів,
Ми зійшли на узвишшя.
Комісар свої очі відкрив.
— Вижив,— тихо я стверджую,—
Вижив...

Тут на верес його ми поклали,
Рану ще раз перев'язали,
І втолив я недужому спрагу
З похідної фляги.

Ми гадати не будем,
Чи радий він нам, чи не радий,
Чи пізнав він, що ми — його люди,
Бійці із бригади?

Я в очах не побачив одмови,
Він заплющив їх знову,
Він замкнув їх, і, може, тому,
Що хотілось забутись йому.

Древні сосни верхами
Шуміли, як море, над нами,
Не свистіли ворожії кулі,
Ми таксамо поснули.

**4**

Над озерною заводдю тихою
Жив лісник з лісничихою,
Їхня хата стоїть серед пущі
У незайманій гущі.

І, звичайно, що в села далекі
Із бору густого
Повз дрімучі ялини й смереки
Вилися дороги.

Поросли вони мохом, грибами,
Травою,
Квітками.
Користався лісник ними зрідка
І взимку і влітку.
Переважно в базарнії дні
Проїжджав він по їх на коні.
А у справах службових, приватних,
У невідкладних
Користався — і сам, і з старою —
Човном та водою.

Над озерною заводдю тихою
Жив лісник з лісничихою.
Комісара до їхнього ганку
Принесли ми ізранку.
Я води попросив для слабого,
Але господиня
Всім нам соку з берези міцного

Налляла гостинно:
— Пийте, любії гості,
Товариша в хату заносьте.

Ростриx кіс вісім штук
Лісникове ховає підстрішшя.
А хіба він для двох своїх рук
Оті коси розвішав?

Косим сіно в бору між кущів
З лісником, не питаєм...
П'ять, чи вісім синів
У старого було — ми не знаєм.
І не будем питатися в нього,
Бо не бачимо з їх ми нікого,
Бо чи прийдуть з війни
Лісникові сини,
Ми не знаєм, —
Тому й не питаєм.

Бачить наші мозолі лісник,
Наші лиця спітнілі.
Знає він, що ніхто з нас не звик
До косарського діла.
Мовчки він за косою іде,
Свищуть коси у травах.
Працювали ми де,
У яких ми кохалися справах?..
Од старого запитань таких,
Знаєм ми — не почуєм.
Знає він: на посадах своїх
Ми тепер не працюєм.

Нас манила блакить далини,
Нам зозулі кували,
Мов дерева лічили вони,
Комісара вони лікували.

З комісаром у нас
Мовчазлива при зустрічах змова:
Про бригаду весь час

Між собою не кажемо й слова.

Так змовкає сім'я
Про покійного сина чи брата,
Довго любе ім'я
Вимовляти не може вся хата.

Та й навіщо тривожити біль,—
Він з могили не встане,—
Нащо сипати спогадів сіль
На болючії рани?

Геть від себе ми гоним
Нежданий, небажаний спомин,
Бо бійців, що в могилі,
Той спомин вернути не в силі.

Та подібного спогаду трудно
Весь час уникати,—
Запитав мене врешті Зарудний
Про прапор бригади:
Цілий прапор чи ні?
— Так, він цілий... його бережу я,
— Покажи.
Що робити мені?
Показав, і тепер я... жалкую.
Перед ним розгорнули ми стяг,
Світлий, гордий,
І в горі
Він подержав його на руках,
Хоч слабий був і хворий,
І заплакать гатовий ось-ось...
Але, стримавши сльози безсилі,
Він сказав мені тихо:
— Винось
Стяг бригади...—
Ми мовчки сиділи.
Комісар почекав,
А потому, насупивши брови,
Гостро й строго сказав:
— Я на вітер не кидаю слова!

Вам пора вирушати в дорогу,
Такий мій наказ.

Усю хату підняв він на ноги:
Господиня для нас,
Наче мати, зі скрині виймає
Дорожнії речі.

Я сорочку зодяг, приміряю
Фуфайку на плечі.
Може, в одяг синівський рабочий
Вона нас вряджає,
А куди ми йдемо серед ночі —
Того не питає.
А чиї всі ці речі, чиї,
Параскево?
Та ми не питались.
Про синів не питались її,
Ми самі догадались...
Я в цивільній одежі, стою
Обіч лампи, й не в змозі
Аніяк упізнати свою
Власну тінь на підлозі.
Документи колишні лишив
Я в одежі військовій,
Стяг бригади в фуфайку зашив.
Ми в дорогу готові!
Чути стогін Зарудного,
Його кидає в холод і в жар.
«Як залишите тут його? —
Тихо дзвенить самовар.—
Хоч би рана закрилась,
Тоді б і збиралися в путь...»
Вранці гірше зробилось
Зарудному.
Як же нам буть?
Сидимо за столом,
Господиня частує нас чаєм.
Уже день за вікном.
Ворчик рветься іти.
— Зачекаєм...

Дні минали, минули,
Уже відкували зозулі.
Ми в човни смоляні посідали,
Нас кликали далі.
Душу вабило озеро
Даллю рожевою й синьою.
Вечір був.
Перевозили
Нас господар із господинею.
Перед нами то ліс, то чагар —
Берегів панорами.
Полковий комісар
Їхав разом із нами.
Ми його зачекали,
Він з того радіє.
Ми в згоді.
Ось човни вже пристали.
На берег усі ми виходим.
Обняла з усієї душі
Параскева нас в лісі густому:
— Виряджаю вас, товариші,
Як синів своїх з дому...
— Кинь ти плакать, стара,—
Умовляє лісник лісничиху.
Сам лее сльози втира,
Що течуть по щоках йому стиха.
Попрощалися з нами,
Пішли,
У човни посідали.
Нас стежки польові повели
Усе далі та далі.

## 5

Місяць стежку в дубняк
Заливає холодним промінням;
Я не звикнусь ніяк
Зі своєю селянською тінню.
З недовір'ям самого себе
Оглядаю я збоку.

Відвикати я мушу тепер
Од військового кроку.
Сам себе я тепер приховав
Під чудним псевдонімом:
Із Олеся із Рибки я став
Полином Никодимом.
Так, тепер я — Полин.
А товариш мій — Ворчик Микита,
А Зарудний — Смирнов. Не один
Я проходжу край жита.

Кулемети німецькі, мов коси,
Його покосили,
Чобітьми його німці в покосах
Усе змолотили.

Потім танками — жорнами
Жито вони помололи,
Кіньми впрілими, чорними
Хліб замісили на полі.

Кров була їм дріжджами,
Палили вогнем і залізом,
І лежить валунами
Хліб з пекарень німецьких за лісом.

На дорозі лежить коровай,
Мов на білім обрусі.
Хліб безплатний — бери і кусай,—
Може, з горя й укусиш.

Трьох нас стежка вела —
Гурт рішучий, хоча й невеликий.
Ми сміливо зайшли до села,
Чуєм гомін і крики.
Світло з вікон паркан залило,
В хаті грають музики.
Документи в кишені лежать,
Нам не страшно нічого,
Свідчить підпис і свідчить печать
Що йдемо ми з острогу.

А як схочуть арештувать,
Ми не діти вже, слава богу...
Зупинившись край ганку,
Про весілля питаєм селянку.
Те весілля справляє Медведський —
Прислужник німецький.
Він судився колись за підпал
Птахівничої ферми,
Став за старосту, хату придбав
І гуляє тепер він.
За Медведського йде молода
Із примусу дівчина,
Бо у батька велика біда,
Син — біді тій причина.
Комуніст він.
Медведський батькам
Пригрожає доносом,
І під страхом смертельним дочка
Розплела свою косу.
Десь у війську їх син-комуніст
Б'є фашистів проклятих.
На весіллі сільський гармоніст
Не погодився грати.
Все село об'явило бойкот,
Пусто в хаті ворожій.
Одвернувсь од Медведських народ,
До таких він не вхожий.
— Ми прийшли на це дворище з тим,—
Каже нам молодиця,—
Щоб самим подивитися, чим
Це весілля скінчиться.

Ми заходимо в хату. Гостей
Привітали з порога.
Сам Медведський іде до дверей:
— Що за люди?
— З острогу.
— Якщо ласка,— кричить нам,— сюди, —
До стола закликає, —
За здоров'я,— кричить,— молодих,—
І чарки наливає.

— Будем пить по порядку:
За здоров'я княгині твоєї,
За здоров'я спочатку...
— Молодої!..
— Красуні цієї!..

В молодої лице, як стіна,
Ні кровинки немає,
Мов не заміж виходить вона,
А в могилу лягає.

Тут на струнах скрипач
Водить світлим смичком із принуки.
Не «лявониха» — стелеться плач,
Голосіння розпуки.

Що ж воно за музика такий,
Чому скрипка ридає?
Для гостей на весіллі в дочки
Рідний батенько грає.
Чом же, скрипко, твій смик
Ходить нині невесело, в'яло?
Чи ти грати, скрипаче, відвик,
А чи випив замало?

Чи хорониш дочку,
І з жалю твої струни в тривозі,
Чи на світлім смичку
Твої сльози не висохли й досі?

Кинь ти, брате,
Цигикати в хаті
Німецького зятя,
Поведи-но смичком басовито,—
Скаче Ворчик Микита.
Він скидає свитину, дивись,
Скаче, мов на весіллі,
Скаче так, як раніше колись
По всіх селах уміли.
Скаче, може, за сотню ніг,
За всіх хлопців кружляє.

Люди з ганку ідуть на поріг,
Лиш гармонії, жаль, немає.
І дівчата із-під стіни
Вже підспівують щиро,
Мов гуляють весілля вони
У свого бригадира.
Мов німецьких чобіт це село
Зроду-віку не чуло,
Наче сонце зійшло,
Ніч минула, минула.
Ніби знову і жниць, і серпи
Кличуть ранки росисті
Жито жати, в'язати снопи
Золоті, колосисті.
Знов веселі дзвенять ручаї,
Глушить радісним криком
Перепілка луги і гаї,
Чи ти чуєш, музико?

Рад Медведський,
Напився.
Розгулявсь, розходився.
Людно й весело у господі:
Ми стали в пригоді.
— О! — гукає він, — ждуть вас давно
Поліцейські посади!
Згода?
— Згода.
— Отож-то й воно!
Раді службі?
— Звичайно, раді.
І виходить на хату він:
— П'ю
Я за жінку свою.
А другую чарку
За добру хазяйку,
За дітей копицю,
За власну землицю,
Щоб гречка цвіла,
Щоб річка текла,
Щоб жито трубою

Вилось над водою.

І стискає він кулаки,
І б'є себе в груди.
— Соловки,— він кричить,— Соловки
Мене вивели в люди.
Ферму я підпалив? Підпалив.
Признаюся вам, люди.
Тії півні, що я їх пустив,
Мене вивели в люди.

Тут виходить на хату Смирнов,
Наш товариш Зарудний:
— Ти,— він каже,— не в люди пішов,
А в Іуди...
Ти із жита збереш не насіння,
А чорне каміння.
П'ю я чарку за молодую
І не шкодую.
Другу чарку підношу знов я
За її здоров'я.
За здоров'я батьків,
За їх сина, що б'є ворогів.
Третю чарку я п'ю
За погибель твою.

Гримнув постріл у груди Іуди.
Такого й самі ми не ждали.
Не Зарудний стріляв.
Що за люди
Із гурту стріляли?
Що за люди? Виходимо з хати,
Не видно нікого.
Спішимо. Починає світати.
З села нас виводить дорога.
Спохватився Микита:
У хаті лишилася свита.
— Добре,— каже,— що в свиті нічого
Якраз не зашито.—
Ми йдемо.
Починається жито.

Так ми стали звикать
До боліт і до нетрів потроху.
Перескакувать з гаті на гать,
Пробивати крізь хащі дорогу.

Сонце світить у спину, стою
У вечірнім промінні.
Я тепер свою тінь пізнаю,
Звик до власної тіні.

І не я тільки — всі
Ми до тіней своїх позвикали,
На воді й на росі,
Рано й вечір ми їх пізнавали.
Ми зайшли до вдовиної хати
Переночувати.

Серед поля, геть-геть од гостинця,
Стоїть при долинці
Лисаветина хата.
Ми заходим.
Хазяйка нам рада.
Усміхається — люба та мила,
До стола запросила:
— Їжте й пийте!

Нагодувала,
Потім постелі всім послала.
Спить у хаті Смирнов — на перині,
Сплю я в клуні — на конюшині,
А Микита — в хижі на скрині.
Скільки клопотів господині!
По драбині на сіно лізу,
Ніби трапив на дачу.
Вже виходить місяць з-за лісу,—
Крізь щілини я бачу.
В сіні вклався,
Фуфайкою вкритий.
Стяг бригади у ній зашитий.

Я його бережу, ховаю...
Засинаю...
Чи почув, чи здалось мені:
Заскрипіли ворота.
Чи почув, чи здалося вві сні,—
Шелестить конюшина.
— Хто там?
Чую з темряви: — Де ти?
— Це хто? — Та це я, Лисавета.
Я і в хаті була — не спиться,
Я і в хижу зайшла — не лежиться,
І сюди я прийшла, удовиця,
Дозволь примоститься.
— Якщо ласка, тут місця досить.
— І чого вас по світу носить? —
Лисавета мене питає.—
Глянь, яка тут розкіш буяє...
Я живу осібно,
Одноосібно,
Чи не любо, не мило?
Вже травицю скосила.
Чи працюю я мало?
Нині жито дожала.
Зоставайся в мене,— говорить,—
Буде любо нам жити і в горі,
Нам щоночі світитимуть зорі
І сіятиме сонце щоднини...
Ні бомбіння, ні стрілянини.
Зостаєшся?
— Піду.
— До Уралу
Докотилась німецька навала.
Ти подумай...
— Як ти сказала?
— Німці вже дійшли до Уралу,—
Так їх радіо передавало.
Шлях далекий, чи стане сили
Попелища лічити, могили
По дорозі, а їх немало.
Ну?..
— Піду.

Лисавета встала.
— Душно тут,— сказала,— не спиться,—
Знов до хижі пішла вдовиця.

Зник на житньому полі,
Розтав, навіть сліду не знати,
На широкім раздоллі
Димок удовиної хати.
І стежки у травиці,
У жовтій стерні позникали.

На обжинках зневолені жниці
Нам пісню співали.
При річці, при гаті
Селянська білілася хата.
І жив у тій хаті
З дружиною й донькою ратай.

Вони дожили до недолі,
З біди посмутились:
На рідному полі
Німецькі мінери з'явились.

Дарма там орали,
Даремно там жито вродило —
Там німці тепер закопали
Нечистую силу.

— Не будемо жати,—
Господар сказав господині.
Та як же Агата
Без хліба залишить дитину!

Удосвіта з хати
Тихцем подалась на работу,
Щоб більше нажати,
Трудилась до сьомого поту.

Прокинувся ратай.
Багато
Пожатого жита.

Лежить його жінка Агата
На полі забита.

Одніс він дружину
На цвинтар із рідної хати,
Та рідну дитину
Без хліба не можна лишати.

Прокинулась донька:
Пожато
Все жито за домом.
Лежить на снопах її тато
Снопом нерухомим.
На полі сирітка
Стоїть і розводить руками,
Не зна малолітка,
А що їй робити з снопами?

В копу, як могла,
Поскладала, засмагла від спеки,
Пішла до села,
Що за річкою недалеко.

Дає вона з горя
Сусідам копу того жита.
— Благаю,— говорить,—
За це мені ласку вчинити:
Зрубайте сосну
І для батька труну ви зробіте,
А в тую труну
Разом з ним і мене покладіте.

Зник на житньому полі,
Розтав, навіть сліду не знати,
На широкім роздоллі
Димок удовиної хати.
Ми йдемо і долинам
Цю пісню, почуту, співаєм.
А чи довго ще йти нам? —
Цього і самі ми не знаєм.
Ми про це говорити не хочем,

Тому-то й співаєм.
Ідемо, куди очі
Ведуть: то пашнею, то гаєм.
— І куди, і куди ми йдемо? —
Крикнув Ворчик зі злості,—
У могилу в яку несемо
Непотрібнії кості?
Може, війська нема,
Може, правду вдова повідала,
Що фашистська чума
Доповзла до Уралу?
Може, марно йдемо крізь чуму
Непотрібні нікому?
Мовчите ви?
Кричу я кому,
Мо собі лиш самому?
Чи на вітер кричу,
Чи питаюся в хмари поради я?
Особисто я хочу почуть
Наше радіо.
Чуєте, радіо?!



Звідси молодь радянська таємно
Говорить з Москвою:
Бір. Закинутий провід антени
На віти між хвою.
І вартують вивірки
Курінь і приймач безнастанно.
Через хащі і згірки
До нас долітає неждано,
З-під кремлівської зірки
Голос диктора Левітана.

З приймачем ми дружили три дні,
Розлучатись повинні.
Перед ним я сідаю на пні,
Щоб почути новини.

Звикли так мої руки

До нього, немов до штурвала.
Спать лягаєм під звуки
«Інтернаціонала».
Б'є годинник. Пригадую я,
Що ми в лісі, не дома,
Де родина мандрує моя —
Жінка й діти мої? —
Невідомо.
Чи втекли від навали вони,
Від страшної навали?
Чуєм вісті щодня з далини,
Вісті радують мало.
Чуєм: німці наш город взяли,
Стало боляче, гірко.
Ну, коли ж це скінчиться, коли?
Що ти скажеш, вивірко?
Хіба шир цих країв
Я не міряв ногами своїми?
Хіба жлобинський рів
Не своїми я бачив очима?
Там дітей, там батьків і жінок
Закопали живими.
Довго жовтий пісок
Ворушився над ними.
Може, він і тепер
Там ворушиться?
Чуєш, вивірко,
Я питаюся в тебе,
Хіба це не гірко?
Хіба слухать, як гавкає в рупор
Фашистівське бидло,
Або чути загарбницькі труби,
Брязкіт гусениць — не набридло?
Хіба звуки німецького маршу
Нам слухать не гірко?
Чи по рідній землі, чи по Марсу
Ми ходим, вивірко?
— Час іти, комісар полковий! —
Крикнув Ворчик.— Доволі!
Так, сидівши отут, ми Москви
Не побачим ніколи.

Знов ліси, знову запах трави,
Стежка росяна в полі.

Тільки дивно, чому
Ледве сунеться Ворчик Микита:
То захочеться раптом йому
Відпочить коло жита,
То на камені сяде край лісу
І, скинувши чобіт,
У халяву рукою полізе, —
Із гвіздочками клопіт.
То піщинку клене на чім світ —
Влізла в око піщинка,
А йому, бач, до рідних воріт
Недалеко — до жінки.
Його дім залишається збоку.
Що мусим робити!
Перейшли ми дорогу широку,
Присіли спочити.
А йому ця дорога — додому,
Забув і про втому.
Дороги, тривоги,
Хвилини, години,
Чіпляються ноги
За хворостини.
На рів і на гать
Не звертає уваги,
Хотів, би відстать,
Та бракує відваги.

Врешті ми догадались, чому
Стало нудно Микиті.

Ніч холодна сьогодні,— тому
Ми удвох з ним фуфайкою вкриті.
Добре ватянка гріє моя!
Спить Микита.
І я засинаю.
Ніч.
Між соснами вітер буя,

Дме з холодного краю.

Серед ночі прокинувся я:
Душу холод проймає.

Де ж подівся Микита?
Встаю. Наш вогонь загасає.
Я шукаю фуфайку свою,—
І фуфайки немає.
Що ж із нею? Де Ворчик?
Де стяг?
Як це сталось, не розумію.
Охопив мене холод і жах,
В грудях серце німіє.
Що робити? Сказати кому?
Розбудив я Смирнова.
— Стяг! — кричу я йому.
— Стяг! — одне тільки слово.
Довго з ним
У нічну далечінь ми кричали.
Ліс оставсь глухим,
Ліс мовчав.
Ми даремно гукали.
Не озвалась до нас далина,
Не озвався Микита,
Немало
Він пройшов десь... Либонь і луна
Вже туди не сягала.
Сидимо над вогнем, як німі,
Скільки пройдено шляху?
Стяг був з нами.
Тепер ми самі...
Ми лишились без стягу.
Часто мріяли ми між собою,
Як стяг був із нами,
Що ми знову з ним підем до бою
З гучними піснями.
Стяг ми винесем, думав Смирнов,
Уявлялось Смирнову,
Що бригада поновиться знов
І на ворога кинеться знову.

А тепер? Очі дим виїда.
Говорити — несила.
Нас обох придавила біда,
Наче громом прибила.
Сидимо край димучих полін,
Смутно в пущі безлюдній.
Тут згадав мій товариш, що він
Не Смирнов, а Зарудний...
Загорілись, як жар,
Запалали Зарудному очі.
Так, він є комісар
Полковий наш,
А Ворчик — наводчик.

Не гуляти, не байдики бити
Ми в гості йдемо до Микити.

**8**

Взяв фуфайку мою, а чому —
Не дамо собі ради.
І тим більше — навіщо йому
Стяг бригади?

Може, він, починаючи шлях
До отецького дому,
Захопив і фуфайку і стяг
У дорогу свідомо?

Може, стяг пронесе крізь вогонь
Сам один він для того,
Щоб на сході зустріли його,
Як героя якого?

Добру славу заслужить він там
І повагу,
Скажуть, вийшов з оточення сам,
Не залишивши стягу.
Лиш би стяг він проніс, ми лихого
Не скажемо й слова,
Хоч і боляче нам,

Та нічого.
То інша розмова...

У траві відбіває час,
Мов той коник, годинник.
Знов привал.
Угорі через нас
Лине рій павутинок.

Може, втік він до хати
Отак покінчивши з війною,
Зажадав, може, ратай
Собі супокою.

Може, жити і він забажав,
Як живе Лисавета?
Тільки ж прапор навіщо забрав?
Це погана прикмета.

Може, піде він з ним на поклін
До німецької влади
І продасть, може, ворогу він
Стяг бригади.

— Вам,— він скаже,— приніс я його
З пекла бою,
А за це попрошу одного —
Тишини й супокою.

Ще годинник провадив своє,
Відраховував хвилі спочину,
А Зарудний вже з місця встає:
— Ми рушати повинні...

Ми багато пройшли землі,
Гонів, пущ багато,
А опівночі на селі
Ми постукали в хату.
Під віконцем стоїм.
До скла чоловік припадає.
Так, це він!

У батьківський дім
Двері нам відчиняє...

В них недавно квартирували
Офіцери, прокляті душі.
Всю малину в саду обірвали,
Обтрусили всі груші. А один, Сучий син,
Уподобав його Марину.
Приставав,
До шлюбу схиляв,
До солдатського,
На годину.
Не скорилась йому жона,
Шлюб відмовилась брати.
І повісилась вранці вона
На березі край хати.
Їй миліша могильна тьма;
Замість шлюбу
Пішла на згубу.
Ось записка. Пише сама
Його жінка:
«Пометися, любий,
Я не хочу в неволі жить,
Краще згину...»

Він говорить, голос дрижить.
Мовчимо.
Засвітив лучину.
І при тьмянім її вогні
До стола запрошує сісти, —
Може, їсти ми хочемо?

Ні,
Ми не хочемо їсти.
Мо стомилися ми? Хотів
Друзям постелі слати.
Чути півнів далекий спів
На селі.
Ми не хочемо спати.
Він тоді:— То чого ж прийшли?
Вас не голод привів, не втома...

— Ми,— кажу я,— сюди прийшли
По фуфайку, відомо.
Ти, здається її узяв? —
Він найшов її в другій хаті
І приніс, і мені віддав,
Посміхаючись винувато.

— Холод був... ви ж могли й однією,
Комісаровою, накритись,
Це ж дрібниця! І через неї
Чи гаразд вам на мене злитись?
— Стяг,— кажу я,— в фуфайці моїй...
— Стяг? — лице йому побіліло,—
Стяг бригади зашито в ній...
Я й забув про те діло...
Лисавета сказала мені,
Буцім німці дійшли до Уралу,—
Говорив він наче вві сні,—
Я подумав:
Усе пропало...
Все ця думка, як ми ішли,
Не давала спокою...
І вже зовсім я збивсь, коли
Слухав радіо під сосною.
І вночі я вирішив там,
Що вже годі блукати.
Що з полону не вийти нам,
Що своїх не догнати.
Остогидло сонце, життя,
Всі оті походінки.
Думав, може, знайду забуття
Коло милої жінки.
Я думками вже дома був.
З вами не попрощався.
Стяг? Про нього я теж забув,
Я спішив, поспішався.
Як додому я біг,
Як мчав,
Як лічив я хвилини...
Не знайшов забуття, не застав
Я своєї Марини...

Що тепер мені з хати?
Не радий я рідному дому...
Стяг? Чи міг я про нього згадати
В нещасті такому?
Правду Ворчик сказав,
Що забув він про прапор бригади.
Він про нього б весь вік не згадав,
Коли б ми не з'явились до хати.
Він забув, зрозуміло без слів,
Кров братів, їх відвагу,
Честь забитих бійців,
Що клялися нашому стягу.
І сказав комісар:
— Пішли!
Батько встав, прокинулась мати,
За поріг вони нас провели.
Що могли ми старим сказати?
Хай не знають, що їхній син
Зрадив рідну країну,
Хай гадають, що з нами він
Йде помститись за них,
За Марину,
І за рідний дім, і за сад,
І за груші, і за малину,
Хай чекають сина назад
З орденами в світлу годину.
Він нічого їм не сказав,
Покидаючи хату,
А виходячи з двору, взяв
У повітці лопату.

Він могилу копає сам,
Сам собі на тихій поляні.
Ми ждемо.
І здається нам
Дуже довге оте чекання.
Суд на галяві йде,
Пишем вирок ми від бригади.
Сам він змилування не жде,
Не чекає Ворчик пощади.
Він копає в досвітній час

Свою хату останню...
Нам здається: не ліс круг нас
У суворім стоїть мовчанні,
А полків, батальйонів бійці...
Ми їх бачим перед собою.
Кров і піт на кожнім лиці,
І земля після бою.
Засудить вимагають вони
Цю людину без віри,
Дезертира війни,
До найвищої міри...

**9**

Через хащі луги и гаї
Шлях привів нас у рідні краї,
В ті місця, де я змалечку ріс,
До братів — Дубів,
До сестер — беріз.
Тут шпаківня була на сосні,
А чому її нині не видно мені?
Дуб столітній стояв
Серед лугу цього,
А чому я тепер
Не вітаю його?
Я села не пізнаю ніяк...
Де ж це школа поділась? Вітряк?
Де знайомі хати? Де вони?
Серед поля стирчать комини...

Літо бабине, сонячні дні.
Свій щоденник пишу я на пні.
Я пишу, а уява моя
Коло рідного дому буя.
Як там син і дочка? Що там їм?
Залишається обіч мій дім.
Он містечко біліє здаля.
До містечка мого звідціля,
Якби просто полями пішов,
Вийшло б рівно дванадцять верстов,
А як шляхом —

Дванадцять з гаком.
Легко бігти до рідних сіл,
Важко сісти за рідний стіл.
У мене спитає дочка:
Тату, ти приніс молока? —
А від сина почую я:
Ти привів мені з Мінська коня? Ні коня,
Ні корови для їх
Привести
Я з собою не зміг.
Не діждались гостинця вони,
Не приніс я гостинця з війни.
Я від кожного ока приніс
Рідним дітям по жмені сліз.

Тільки сліз ніхто з них не просить,
Їм і матерніх досить.
Стріне гостя плачем уся хата —
Нічим гостя свого частувати.
Скажуть діти:
— Пий, батьку, щирі
Жмені наших сліз — їх чотири.

Ні, інакше прийду я в свій дім:
Переможним кроком своїм,
Із блискучим штиком.
Не нікчемним, слабим жебраком,
А як батько прийду я в дім.
Сонце в дім
Принесу на штику,
Молоком
Напою дочку,
Посаджу свого сина я
На живого,
На бойового
Коня.

Буде час дитячих утіх,
Буде сміх — я привіз їм сміх,
Будуть сльози,—
І їх я привіз,—

Повну каску радісних сліз.
Тяжко-важко дивитись мені
На будівлі містечка смутні,
На пориті поля,
На побите гілля,
На рови, на вали...
— Пішли!
Гей, листям, діброви,
Мій слід замітайте!..

Бувайте здорові,
З походу чекайте!

Тут усім я чужий здаюсь,
Я в криниці рідні дивлюсь,
А їм диво: — Ти хто такий? —
Заглядаю в струмок лісовий,
І струмок мені взявся дзвеніть
— Хто це в дранті
В такому стоїть?
— Ваш я земляк,
Я прийшов сюди,
А зодягнений так —
Із біди.
Та всюди я чую одвіт один:
— Ти не Рибка... Полин.
Бородатий, Патлатий...

Хоч я з бородою,
Хоч одіж подерлась,
Та сила зі мною,
Сумління не вмерло.
Хоч руки не білі,
Хоч пальці згрубілі,
Тим краще я зможу
Горлянки ворожі
Душити і рвати,
Свій край захищати.
Тож листям, діброви,
Мій слід замітайте!

Бувайте здорові,
З походу чекайте!

В листопадній хуртечі лісів,
Через жовті полянки,
По корінню дубів
Нам назустріч гуркочуть хурманки.
Вітер в лісі глухому
Сліди їх затрушує листям.
— Гей, куди ви?
— Додому...
Не встигли втекти від фашистів,
Нас німецькії кулі
Назад повернули.—
Багатьох пізнаю:
Є з місцевості люди
З моєї.

Хтось пита про слобідку свою:
— Чи не бачив, що з нею?
І ніхто мене не пізнає,
Я заріс бородою.
Може, тут мої рідні десь є,
Може, стрінуся з сином, з дочкою?
Ідуть сім'ї, а вітер
їх слід замітає і свище,
І дорослі, і діти
Вертаються на попелище.

Ми з Зарудним сховались в кущах,
Бо якраз перед нами
Перехрещувавсь грейдерний шлях
З лісовими стежками.
Нам чекати вже ніде —
Німецька колона їде
По дорозі на сірих машинах,
В шинелях мишиних.
Он якісь дві хурманки
Спинилися близько діброви,
Їх зігнали з дороги танки,
Крик чужий, крик військовий.

Люди коней своїх розпрягають,
Вогонь розкладають.

Хлопчик босий біжить до діброви
По дрова,
По стежині узбічній
Стрибає малюк п'ятирічний:
Очі сині, світлий чубок.
— Постривай, Васильок!

Він спинився передо мною
В німім здивуванні:
Що за дядько такий з бородою,
В подертім убранні?
Золота
Листопадна
Пурга
Засипає нас шумом і дзвоном.
— Жив у Мінську ти, хлопче?
— Ага.
— Де ж твій батько?
— У війську червонім.
— Як виходив із мінської хати,
Там покинув коня ти...
Ти на тому коні
По кімнаті й по кухні катався,
Кінь згорів, Васильку, в огні...
— Хай,
Навіщо він здався...
— А чого ж тобі треба, синку?
— Хліба, хоча б скоринку.
Хліб? Зарудний його несе,
Я виймаю з торбини
Наш дорожній НЗ,
В нас лишилось його півхлібини.
Подаю Васильковi:
— Бери!
Це для тебе і для сестри.—
Хлопчик ближченько підступає,
На нас поглядає:
Йому дивно з таких людей —

І чужі, мов, і добрі люди.
І самі йому сльози з очей
Полилися раптом на груди.
По сорочечці, по руках
Покотились горошинками,
По траві течуть, по листках
І по серці моїм
Так само.
Я віддав йому хліб
І став
За дуб шелестливий.
І дивлюсь, як до воза помчав
Хлопчик з хлібом.
Щасливий...
Радий, радий, — все скік та скік —
Пострибав до хурманки,
Наче стане на цілий рік
Їм тії півбуханки.
Здався довгим мені його шлях,
Босий біг через ями,
По холодній землі, по листках
І по серці моїм
Так само.

Чи з утоми, чи, може, була
Якась інша причина,
Але очі мені застелила імла...
І пішли ми, і слід замела
Золота хуртовина.

**10**

Молодик із-за хмар виплива,
Над болотом сніжинки в'ються.
Повземо.
Чує мох і трава,
Як серця наші б'ються.
Проклинаємо перший льодок,
Що хрустить під руками.
Перед нами сіна стіжок,
Вартовий перед нами.

Звісив голову —
Сон зборов.
Нам його обминути — годі.
Підповзли. Задушили. І знов
Повземо по болоті.

Ми — на волі.
Блуканням кінець.
Перед нами — радянський боєць.
Батьківщина!
Сторони милі!
Слова вимовити не в силі.
Мовчки я цілую льодок,
Журавину, порошу...
Я не просто щоденник пишу,
Ні, я присуд виношу,
Щоб над ворогом здійснить після,
Бо чекає рятунку
Поневолена рідна земля,
Наших прагнучи поцілунків.
Одривався від справ,
Сльози, кров, дим і попіл пожару
Не в рядки я старанно збирав,
А в могутнюю хмару.
Дишуть силою грому рядки,
Судний день наближається.
Хутко з хмари тії блискавки —
Наші грізні штики —
Вдарять німця. Нехай начувається!
Нехай сльози з очей — струмками,
З серця — кров, а з ворожої хати
Ллється полум'я днями й ночами
В годину розплати...

Нині свято. По радіо
Я ловлю Москву.
Я чекаю...
Сьомий день листопада
Я в бліндажі зустрічаю.
Знов я чую курантів бій,
Подих часу,
Днину святкову...

Я заводжу годинник свій
За кремлівським годинником знову.

Я з тобою пройду всі дороги,
Годиннику, брате,
І побачу я час перемоги
На твоїм циферблаті.

## ЕПІЛОГ

Вже минуло над рік з тої днини,—
І от у село
Ціле військо бригади
З нашим стягом отим увійшло.
Щоки вітер морозний лиже,
Іній пав на вушанки,
На халати, на лижі,
На санки і на танки,
Їх полковник Зарудний вів —
Командир бригади.
Зогрівало дихання бійців
І дерева і хати, їх село зустрічало
В зимовій красі.
Хто сказав, що бригади не стало.
Що загинули воїни всі?
Хто повірити схоче
В слова оті чорні?
Кожний бачить на власні очі:
Ось вони — непоборні!
Наші хлопці чудові,
Молоді та бідові —
До окопів, як біла хмара,
Наближаються вояки;

Скоро,
Скоро по ворогу вдарять
Загартовані їх штики!

1942 р.

## ЗМЕСТ



**Куляшоў А.**
Сцяг брыгады. На беларускай, рускай і ўкраінскай мовах. - Мінск, «Беларусь», 1970.
240 с. з іл. 7000 экз. 1 р. 13 к.
Гераічнаму подзвігу нашага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны прысвяціў сваю паэму народны паэт Беларусі Аркадзь Куляшоў.

**7-4-3**
**------------**
**95-70**

На белорусском, русском и украинском языках
Аркадий Александрович Кулешов
ЗНАМЯ БРИГАДЫ

Издательство «Беларусь».
Минск, Ленинский проспект, 79.
*Рэдактар Е. Сляпцова. Мастацкі рэдактар Л. Прагін.*
*Тэхнічны рэдактар Г. Федарук.*
*Карэктары Г. Славінская, А. Сачкова.*
Здадзена ў набор 9.III.1970 г. Падп. да друку 19.XI.1970 г.
Тыраж 7000 экз. Фармат 60*108 1/32.
Папера афс. № 1. Ум. друк. арк. 9. Уч.-выд. арк. 7,2. Зак. 113.
Цана 1 руб. 13 кап.
Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа.
Мінск, Чырвоная, 23.